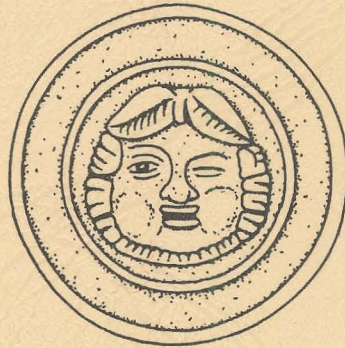

ROMEINENDAG

Leuven - 19 april 2000

ROMEINENDAG

Leuven - 19 april 2000

ROMEINENDAG

6de editie

Leuven - 19 april 2000

K.U. Leuven - Faculteit Letteren

Een organisatie van

- *Afdeling Archeologie, Faculteit Letteren, K.U. Leuven*
  - *Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, Vlaamse Gemeenschap*
  - *Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent*
-

TEN GELEIDE

De '*Romeinendag*' is de jaarlijkse contactdag van de Vlaamse archeologen in verband met de Provinciaal-Romeinse archeologie. Deze samenkomst is een gezamenlijke organisatie van de 3 grote Vlaamse wetenschappelijke instellingen die (ondermeer) bedrijvig zijn op het vlak van de Provinciaal-Romeinse archeologie. Tevens werden de twee grote Vlaamse archeologische musea - Tongeren en Velzeke - reeds bij de organisatie betrokken.

Met deze 6de editie van de '*Romeinendag*' is de tweede cyclus rond: Gent - Tongeren - Leuven - Brussel - Velzeke en weer Leuven. Op elke contactdag werd een overzicht gegeven van de recente opgravingen en studies i.v.m. de Provinciaal-Romeinse archeologie in Vlaanderen, met telkens een extraatje uit de Nederlandse archeologie. Telkens was de opkomst aanzienlijk en was de zaal te klein.

Dit bewijst dat deze contactdag beantwoordt aan een duidelijke behoefte aan meer informatie, niet alleen bij de archeologen die rechtstreeks betrokken zijn bij het onderzoek maar ook bij de vele anderen - collega's, studenten, afgestudeerden en amateur-archeologen - bij wie de belangstelling en de inzet voor de Provinciaal-Romeinse archeologie groot is.

Deze contactdag zal dan ook ongetwijfeld een vervolg krijgen. Wij hopen dat door deze contactdag ook de samenwerking tussen de archeologen nieuwe stimuli zal krijgen.

Marc LODEWIJCKX

Guy DE BOE

Hugo THOEN

PROGRAMMA

- 9.15 *Onthaal met koffie*
- 9.50 Verwelkoming door prof. Dr. Willy EVENEPOEL, decaan van de Faculteit Letteren
- 10.00 Anton ERVYNCK, Cecile BAETEMAN, Hendrik DEMIDDELE, Yann HOLLEVOET, Marnix PIETERS, Jaap SCHELVIS, Dries TYS, Mark VAN STRYDONCK en Frans VERHAEGHE, *Kritische beschouwingen rond de interactie tussen mens en milieu in de Belgische kustvlakte tijdens en na de Romeinse overheersing*
- 10.30 Wim DE CLERCQ, Jan BASTIAENS, Koen DEFORCE, Konjev DESENDER, Anton ERVYNCK en André VAN PETEGHEM, *Archeologisch en paleo-ecologisch onderzoek op de Gallo-Romeinse vindplaats Merelbeke-Axxes*
- 11.00 Kathy SAS, *Isis' ring, Claudia's ooring en Marcus' armband: juwelen in Romeins België*
- 11.30 Marleen MARTENS, ELSE HARTOGH, TOM DEBRUYNE en Alain VANDERHOEVEN, *Noodopgraving in de Romeinse vicus te Tienen (Vlaams-Brabant)*
- 12.00 Sonja WILLEMS, Fabienne VILVORDER en Alain VANDERHOEVEN, *Pasta-onderzoek van wrijfschalen*
- 12.20 *Lunch*
- 13.30 Harry VAN ENCKEVORT en Jan THIJSSSEN, *Nieuws van het front. De ontwikkeling van laat-Romeins Nijmegen en de directe omgeving (NI)*
- 14.00 Lieve OPSTEYN en Marc LODEWIJCKX, *Het begin en het einde van de Romeinse occupatie te Wange (Vlaams-Brabant)*
- 14.30 Dirk PAUWELS en Guido CREEMERS, *Een Romeinse landelijke nederzetting te Smeermaas (Limburg)*
- 15.00 *Koffiepauze*
- 15.30 Tim BELLENS, Alain VANDERHOEVEN en Geert VYNCKIER, *De noodopgraving aan het Vrijthof te Tongeren (Limburg)*
- 16.00 Anton ERVYNCK, Dirk PAUWELS, Alain VANDERHOEVEN en Geert VYNCKIER, *Romeinse nederzettingen op het Distrigastraject tussen Oupeye en Lanaken (Limburg)*
- 16.30 Titus PANHUYSEN, *Pons (pontes) Mosae - de Romeinse brug(gen) van Maastricht (NI)*
- 17.00 Varia en afsluiting
-

KRITISCHE BESCHOUWINGEN ROND DE INTERACTIE TUSSEN MENS EN MILIEU IN DE BELGISCHE KUSTVLAKTE TIJDENS EN NA DE ROMEINSE OVERHEERSING

ANTON ERVYNCK, CECILE BAETEMAN, HENDRIK DEMIDDELE, YANN HOLLEVOET, MARNIX PIETERS, JAAP SCHELVIS, DRIES TYS, MARK VAN STRYDONCK EN FRANS VERHAEGHE

Traditioneel wordt het ontbreken, in de Belgische kustvlakte, van archeologische sporen uit de vroege Middeleeuwen toegeschreven aan het optreden van een mariene transgressie, een plotse toename van de invloed van de zee op het land, die het gevolg zou zijn van een zeespiegelstijging, die op haar beurt ontstaat door veranderingen in het klimaat. Volgens de traditionele opinie zou het tijdens de Romeinse tijd wél mogelijk zijn geweest om de kustvlakte te exploiteren omdat die periode gekenmerkt was door een geringe invloed van de zee op het land, een zogenaamde regressie. Historische en archeologische literatuur spreekt dan ook vaak over 'het overstromen van het land' na het vertrek van de Romeinen, en sluit zelfs niet uit dat dit vertrek met het catastrofische begin van een transgressie zou te maken hebben. Nog steeds volgens het traditionele model, trok het water pas in de Karolingische tijd weer weg en konden de eerste middeleeuwse nederzettingen zich ontwikkelen.

Het geschetste klassieke beeld van de evolutie van de bewoning in het Belgische kustgebied heeft zijn wortels in onderzoek dat reeds van rond de eeuwwisseling (van de 19de naar de 20ste eeuw) dateert, maar werd in feite zelden kritisch benaderd. Integendeel, archeologen, historici en geologen hebben steeds elkaars interpretaties bevestigd, waarbij het gevaar van cirkelredeneringen, telescopering van dateringen en een zeker negationisme niet denkbeeldig was. Wanneer teruggedaan wordt naar de originele data (voor zover die toegankelijk zijn), wordt duidelijk dat het karakter van de Romeinse aanwezigheid in de kustvlakte anders kan worden ingeschat dan traditioneel het geval was. De vraag kan inderdaad worden gesteld of er, na evaluatie van het beschikbare bewijsmateriaal en rekening houdend met de verschillende archeologische zichtbaarheid van Romeins versus vroeg-middeleeuws materiaal, wel zoveel verschil is tussen de bewijzen voor menselijke activiteit in de regio in de verschillende historische perioden binnen het eerste millennium. Komt daar nog bij dat recent geologisch onderzoek heeft aangetoond dat het klassieke model van transgressies en regressies niet langer houdbaar is.

Het verdwijnen van de archeologische sporen in de kustvlakte, aan het eind van de Romeinse bezetting, kan ons inziens niet aan een natuurlijke catastrofe worden geweten, maar blijkt veeleer de weerslag te zijn van veranderingen in de economie. Waar de Romeinse grootschalige markteconomie het zinvol maakte om semi-industriële exploitaties uit te bouwen (bijv. voor de aanmaak van zout of gezouten visproducten), vielen deze ondernemingen stil in de vroegste Middeleeuwen, gekenmerkt door een kleinschalige overlevingseconomie. Vanaf dan werd de kustvlakte opnieuw enkel gebruikt voor wat ze altijd al diende: voor het hoeden van schapen in een *transhumance*-systeem. Deze laatste activiteit laat archeologisch echter vrijwel geen sporen na (in tegenstelling tot bijv.

zoutziederijen), wat foutief werd geïnterpreteerd als een bewijs voor de ontoegankelijkheid van het gebied tijdens de 'Donkere Middeleeuwen'.

Meer onderzoek moet tenslotte verricht worden naar het effect van menselijke activiteiten op de impact die de zee, in het verleden, kon uitoefenen op de kustvlakte. De aanleg van zoutziederijen, en vooral de ermee gepaard gaande exploitatie van het veen, is er wellicht voor verantwoordelijk dat door erosie en inklinking het loopvlak in vele gebieden lager kwam te liggen. Dit gaf dan zeewater de kans de kustvlakte binnen te dringen. Misschien zijn de Romeinen er aldus zelf voor verantwoordelijk dat, nadat zij het beheer over het landschap verwaarloosden, indringend zeewater voor een tijd vrij spel had. Of dit de economische activiteiten in de kustvlakte, en meer bepaald de schapenteelt, sterk beïnvloedde, is nog maar de vraag.

De nieuwe inzichten, en hun geologische, archeologische, historische en biologische bewijsvoering, worden uitvoerig besproken door bovenstaande auteurs in een bijdrage met de titel 'Human occupation because of a regression, or the cause of a transgression ? A critical view on the interaction between geological events and human occupation history in the Belgian coastal plain during the first millennium AD', te verschijnen in het Duitse tijdschrift '*Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*'.

ARCHEOLOGISCH EN PALEO-ECOLOGISCH ONDERZOEK OP DE GALLO-ROMEINSE VINDPLAATS MERELBEKE-AXXES

WIM DE CLERCQ, JAN BASTIAENS, KOEN DEFORCE, KONJEV DESENDER, ANTON ERVYNCK EN ANDRÉ VAN PETEGHEM

De vindplaats Merelbeke-Axxes, genoemd naar het 3 ha groot bouwproject dat in de bouw van kantoorruimtes voorziet, situeert zich in het noorden van de gemeente, op een ca. 10 à 12 m hoge en doge zandige verhevenheid. De werf ligt vlakbij de oorspronkelijke Schelde en aan buitenbocht in de rivier. Dit terrein vormde het laatste min of meer onverstoorde areaal in deze reeds sterk verstedelijkte sector van Merelbeke, waarin de E-40 autosnelweg, de Ringvaart en de drukke bewoning langsheen de Hundelgemsesteenweg het gros van de ruimte in beslag namen. Aangezien het initiatief voor dit project volledig in de privé-sfeer gelegen is, werd de bouwvergunning ook niet voor bindend archeologisch advies voorgelegd. De graafwerken voor de aanleg van de eerste twee bouwputten werden dan ook per toeval vastgesteld.

Toen bij een toevallige controle van de eerste bouwput een grafheuvel uit de bronstijd (ca. 1600-1400 cal BC) aan het licht kwam, dienden in der haast noodopgravingen georganiseerd te worden. Deze konden dankzij de medewerking van aannemer én bouwheer zonder problemen afgerond worden.

Omdat bij de verdere werfevolutie de kans op het ontdekken van andere sporen groot was, werd besloten om preventief op te treden. In plaats van de normale werfaanvang af te wachten, met alle mogelijke problemen voor aannemer, bouwheer en archeoloog van dien, werd gekozen om het terrein op een statistisch relevante wijze op voorhand te sonderen. De graafkosten voor deze kijk-operatie werden in een besef voor het wetenschappelijk-cultureel belang en de economische impact van eventueel noodonderzoek, evenredig bekostigd door de gemeente Merelbeke en de bouwheer van het Axxes-project, de *NV Euro Crossroads Business Park*.

De essentie van de evaluatie bestond erin om de archeologische en pedologische toestand van het terrein aan de hand van enkele parameters te testen en om vervolgens op basis van deze informatie gericht en preventief in te grijpen waar nodig. Concreet werden een 115-tal testputten van 10 lengte en 2 m breedte (1 kraanbak) uitgegraven. Ze kwamen in parallelle lijnen om de 10 m voor, met dien verstande dat de putten onderling geschrinkt werden uitgezet. De vraagstelling die in dergelijk onderzoek wordt gehanteerd is een beheersmatige, geen wetenschappelijke, alhoewel het evalueren op een wetenschappelijk verantwoorde wijze dient te gebeuren. Voor elke proefput werd een standaardformulier ingevuld en vervolgens in een *Acces-database* ingevoerd waarna een aantal vraagstellingen werden uitgewerkt. Essentieel is dat deze methode een kijkoperatie is, geen opgraving.

De archeologische analyse van de testputten leidde tot de ontdekking van archeologische sporen uit verschillende perioden. Enkele middeleeuwse greppeltjes situeerden zich in het zuidelijk terreindeel. Verder werden in enkele putten losse vuursteenartefacten aangetroffen. De belangrijkste vaststelling was echter de ontdekking van een duidelijke

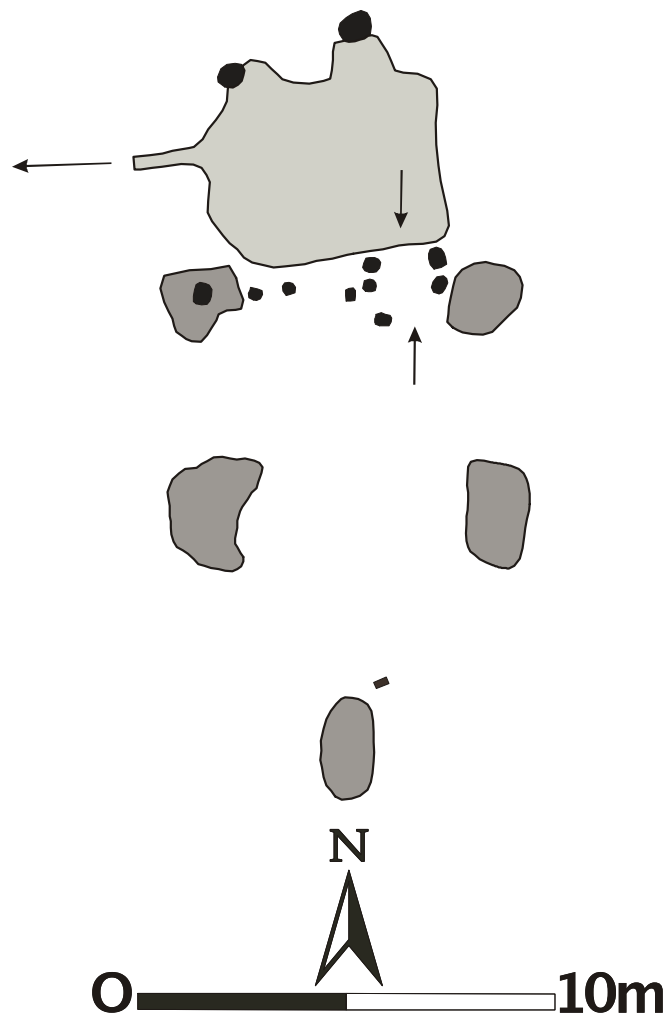
concentratie van Romeinse grondsporen in de meest NW-gelegen zone van de werf. Zowel putten met een grote densiteit als putten met een lage sporendichtheid kwamen samen in één cluster voor. Opvallend was het voorkomen van deze sporen op de in de bodemkundige analyse geregistreerde zandrug. Er kwamen kuilen, een groep paalgaten, grachten en een vermoedelijke waterput aan het licht.

Aangezien Romeinse sites in het gebied geen strikte zeldzaamheid zijn, achtten we het vanuit het chronologisch standpunt alleen niet voldoende verantwoord om op een verder onderzoek van deze zone aan te dringen. Gezien echter het duidelijk ruimtelijk gegroepeerd karakter van de sporen, hun onderlinge coherentie, de gewisse vernietiging van deze zone voor een bluswaterbassin en een flatgebouw en vooral de aanwezigheid van een waterput, werd aan de bouwheer toch voorgesteld om de uiterste NW-hoek van het terrein over ca. 3500 m² machinaal af te graven. De af te graven zone werd ruimer genomen dan de sporendensiteit uit de prospectiemethode suggereerde, teneinde de minder dense randfenomenen die misschien aan de testputten ontsnapten, toch op te sporen.

Tijdens het archeologisch onderzoek, dat opnieuw gefinancierd werd door de bouwheer en de gemeente, werd een in de ruimte beperkte Gallo-Romeinse woonkern aangesneden. De bouwers van de nederzetting maakten goed gebruik van de bestaande topografie. Gebouwen waren gelegen op de hoge en droge plaatsen, een waterput in de lagere zone. Bovendien getuigt de site, hoe beperkt en bescheiden ze ook mag zijn, van een gestructureerde en planmatige *lay-out*. Immers, op een door N-Z- en O-W-gerichte grachten omgeven zandige verhevenheid werden drie houten gebouwen parallel en volgens een *quasi* perfecte N-Z-oriëntatie ingeplant. Een waterput werd in de omgeving van een huis in een lager terreindeel aangelegd. Uit de densiteit en de oriëntatie van de sporen kan afgeleid worden dat de site zich verder naar het noorden toe bevond. De Ringvaart, het rond punt en enkele wegen zorgden er ongetwijfeld voor dat dit deel van de site ondertussen onherroepelijk verdwenen is.

Het eerste gebouw was een tweeschepige constructie van 15 m lang en 5 m breed, bestaande uit kleine paaltjes. Opvallend is de licht excentrisch gelegen nokstaanderrij. Even ten oosten werd een kleine kruisvormige palenconfiguratie aangetroffen. Het is het restant van een 8 m lang en 4,5 m breed tweeschepig bijgebouwtje. Het derde gebouw (6 m op 12 m) tenslotte lag het meest oosten en kenmerkt zich door een op het eerste gezicht eigenaardige paal- en kuilconfiguratie. Bovendien ontbreken paalsporen in het oosten, zuiden en deels westelijk deel van het gebouw. Wél werden er op de logische locaties van die palen enkele grotere kuilen gevonden. Ook uit hun doorsneden kon de aanwezigheid van een paal niet afgeleid worden. De kuilvullingen vertoonden overigens relatief weinig stratigrafie en bezaten een sterk gemengde vulling. Eén kuil (82) bestond echter uit een dubbele structuur: een bleekgrijze homogene vulling die op haar beurt doorsneden werd door een meer donkere, heterogene opvulling. Van een paal was er ook hier echter geen spoor te bekennen. Uit het ontbreken van de eigenlijke palen op plaatsen waar er logischerwijze zouden moeten zijn, uit de omvang van de kuilen en uit de opvulling van de kuilen en de tweeledigheid van kuil 82, leiden we af dat hier oorspronkelijk wel degelijk palen stonden maar dat deze in de Romeinse tijd zelf verwijderd werden. Bovendien valt op te merken dat in het noordelijk deel van het gebouw de palen wél bewaard zijn gebleven, waaronder een zware wandpaal. Een ca. 10 cm diep bewaarde vergraving in het

noordelijk deel van het gebouw kan zonder probleem als een staldeel aanzien worden. Uit de potstal vertrekt een greppeltje in westelijke richting. Dit spoortje verdiept naar het westen toe om er plots te stijgen en te verdwijnen, binnen het kleine bijgebouw. Misschien kan deze greppel als drainering voor beide gebouwen gezien worden. Tot slot dient opgemerkt dat het woon- en stalgedeelte van elkaar gescheiden werden door een wand, gedragen door enkele kleinere paaltjes. In het oosten zorgde een dubbele rij posten voor een toegang tussen beide delen. Vrijwel identieke gebouwen, met goede aanduidingen nopens de wand- en dakbouw, werden aangetroffen in Oostwinkel, Zomergem, Beernem en Brugge. Opvallend is het voorkomen van een klein paaltje naast de meest zuidelijke nokstaander. Dit element werd op gelijkaardige gebouwen vastgesteld in Zomergem, Oostwinkel en Brugge en kan vooralsnog moeilijk geïnterpreteerd worden.

Wat de dakconstructie betreft, leidt het weinig twijfel dat de O-W-liggende balken de N-Z-balken droegen. Uit de momenteel beschikbare gegevens kan nog niet met zekerheid gesteld worden dat de overgang van korte naar lang zijde recht verliep. De vorm van een potstal en de positie van sommige palen suggereren dat enkele exemplaren misschien wel van afgeronde zijden voorzien waren. Uit het geheel van gegevens uit deze sites kunnen we momenteel afleiden dat deze bouwtrant blijkbaar vooral tijdens de Flavische tijd (= late eerste eeuw) en het begin van de tweede eeuw in zwang was in het noorden van Zandig-Vlaanderen.

Ten oosten van de gebouwzone en op de overgang naar een depressie werd een waterput aangesneden. Deze structuur werd reeds in de sonderingsfase opgemerkt en als dusdanig geïnterpreteerd. De put liet zich herkennen als een min of meer regelmatige, ronde verkleuring met een diameter van 4 m. Opvallend was dat een smal grachtje in het noorden in de put uitmondde. De herkomst van deze gracht valt niet meer te achterhalen maar dat zij met een alternatieve voeding voor de put geassocieerd kan worden, leidt weinig twijfel. De waterput zelf werd tot in het tertiair ingegraven. De putconstructie zelf was nog over een hoogte van 1,40 m bewaard en bestond integraal uit eikenhout.

Uit de verticale doorsnede kon een vrij nauwkeurige stratigrafie afgeleid worden waarin zowel de aanlegtrechter als de put werden herkend. De waterput zelf bestond uit een eiken bekisting die onderaan in een frame van vier zorgvuldig bekapte balkjes met rechthoekig profiel gevat was. De vier elementen werden door pen-en-gat-verbindingen en door passende uitsparingen met elkaar verbonden. Deze grondconstructie mat ca. 70 cm op 70 cm en was oorspronkelijk vierkant, zoals op de hoogste niveaus kon waargenomen worden. Onderaan vertoonde de constructie, wellicht door verrotting en verzakking, echter een 'wring' waardoor het geheel onderaan een ruitvormig uitzicht had verkregen.

De basisconstructie hield op haar beurt de wandopbouw van de vier zijden samen. In elke zijde bestond de putwand uit vertikaal geplaatste planken. Aan de oost- en westzijden waren dit smalle, ca. 1.40 m lange, aangepunte planken die naast elkaar in de grond geplant waren. Soms werd een tweede plank ter versteviging aan de wand toegevoegd. Aan de noord- en vooral de zuidwand werd gebruik gemaakt van massieve, 10 cm dikke planken met een lengte van 1.40 m. De plank aan de noordzijde was door middel van een pen-en-gat-tussenelement nog eens met het frame verbonden; het zuidelijk element door middel van zorgvuldig uitgekapte uitsparingen. De oostwand week *qua* opbouw af van de andere zijden. Aan de buitenzijde werden er immers vier mooi bekapte horizontale balken netjes op elkaar geplaatst. Over het algemeen valt het trouwens op hoe zowel zorgvuldig bekapt hout als onregelmatig minderwaardig materiaal werd aangewend. De constructie berust, hoe slordig men op het eerste gezicht ook werkte, toch op een zekere logica en planmatigheid, getuige het basisframe en de onderlinge verbindingen. De lagen uit de waterput werden, net als enkele andere sporen, uitvoerig bemonsterd voor pollenanalyse, keveronderzoek en macrobotanie. De stalen voor de laatste twee analyses werden gezeefd op vier fracties: 2, 1, 0,5 en 0,25 mm.

Het keveronderzoek is bij het ter perse gaan van deze bijdrage nog maar net van start gegaan zodat het trekken van conclusies toch wel zeer voorbarig zou zijn. Tijdens het zeven en het microscopisch onderzoek voor de macrobotanische analyse bleek evenwel dat resten van *coleopterae* goed vertegenwoordigd zijn in het putsediment. Zowel dekschilden, *thorax*-fragmenten, kopstukken als poten werden opgemerkt. De studie van de keverfauna zal eventueel een inzicht kunnen bieden in het milieu rond de put.

Het onderzoek van botanische macroresten van de waterput is reeds een heel eind gevorderd. De bovenste lagen bevatten alleen verkoolde macroresten, waaronder zaden van Haagbeuk (*Carpinus betulus*). Mogelijk zijn ze het overblijfsel van het opstoken van wat takken boven de in onbruik geraakte en op dat moment reeds grotendeels opgevulde put. Vanaf laag 9, binnen het bereik van de permanente grondwatertafel, gaat het vooral om onverkoolde zaden en vruchten. Ze zijn uitstekend bewaard.

De zaden en vruchten uit de trechter wijzen erop dat de waterput is aangelegd in een omgeving die reeds ontgonnen was, mogelijk onder akkerbouw lag. Dit is duidelijk op te maken uit de dominantie van planten die typisch zijn voor recent geroerde gronden (Melganzevoet (*Chenopodium album*) en diverse leden van de Duizendknoopfamilie (*Polygonaceae sp.*)). De sedimenten uit de waterput zelf leveren informatie over de onmiddellijke buurt, maar weliswaar van toen de put reeds uit gebruik was. Hij mag dan wel geen dienst meer gedaan hebben, (landbouw)activiteiten lijken in de nabije omgeving gewoon door te gaan. Opmerkelijk is het massaal voorkomen van aangeknaagde bramenpitjes (*Rubus fruticosus*). Hiervoor is tot op heden nog geen afdoende verklaring gevonden. Enkele verkoolde gerstkorrels (*Hordeum vulgare*) zijn haast de enige resten die aan consumptie door de mens kunnen gekoppeld worden.

De *archaeologica* die op de site werden aangetroffen zijn, ondanks de afwezigheid van bijv. *terra sigillata*, bruikbaar voor datering. Het ensemble aan ceramiek uit de put wijst op een datering in de Flavische tijd en mogelijk het begin van de tweede eeuw, wanneer we met de potentiële levensduur van aardewerk rekening houden. De aanwezigheid van enkele bekervormen in *terra nigra*, enkele typisch Flavische randen van kruiken en twee randvormen in grijs aardewerk - Flavisch stukken zoals goed gedateerde contexten in Velzeke en Liberchies aantonen - laten omtrent de datering van de put weinig twijfel bestaan. De chronologische indicatoren (*terra nigra*, gebronsde kraagkommen) uit de paalkuilen en de potstal stemmen overeen met deze uit de put. Opvallend is verder het grote aandeel dat het handgevormd aardewerk in de globaliteit van de ceramiek op de site inneemt. Het vrij geboetseerd materiaal is veruit het sterkst vertegenwoordigd en sluit op het vlak van techniek en versiering volledig aan bij pre-Romeinse antecedenten. Een aanzienlijk deel van deze groep werd zelfs nog licht besmeten en bij de versieringspatronen vermelden we groefversiering, nagelindrukken en indrukken met staafjes.

Archeologisch gezien (structuren, vondsten) kunnen we besluiten dat op de Axxes-locatie een randzone van een landelijke Romeinse nederzetting uit de Flavische tijd en misschien het begin van de tweede eeuw werd aangesneden. Tot welk eventueel groter geheel de site behoorde zal evenwel niet meer uitgemaakt kunnen worden.

Bibliografie

DE CLERCQ W. 1999. Merelbeke. Een onverwachte kijk op het archeologisch patrimonium. Noodopgravingen en archeologisch waarderingsonderzoek op de Axxeslocatie: resten uit de bronstijd en de Romeinse periode, *Monumentenzorg & Cultuurpatrimonium. Jaarverslag 1998 Provincie Oost-Vlaanderen*, Gent: 100-103.

ISIS' RING, CLAUDIA'S OORRING EN MARCUS' ARMBAND: JUWELEN IN ROMEINS BELGIË

KATHY SAS

De studie van de Romeinse juwelen in België (het onderwerp van mijn doctoraatsverhandeling) heeft zeer interessante resultaten opgeleverd, zowel in relatie tot de binnenlandse archeologie als bij de vergelijking met buitenlandse conclusies. Dit is de eerste studie die de Romeinse juwelen voor heel het huidige grondgebied van België inventariseert en bundelt in een gestructureerde catalogoog. Daarenboven worden deze vondsten geplaatst binnen een typo-chronologie en een archeologische en kunst-historische context. De spreiding van dit onderzoek over een ruim tijds kader (ongeveer 500 jaar), een tamelijk grote oppervlakte (nl. het huidige België) en over zes verschillende juweelsoorten, hebben hierbij enkele zeer duidelijke en soms verrassende conclusies opgeleverd.

Het basisconcept van dit onderzoek was het opstellen van een kritische catalogoog en een relevante typologie voor België. Dit gebeurde aan de hand van een persoonlijke studie van de juwelen in de toegankelijke collecties (zowel musea als particuliere verzamelingen), gecombineerd met een bibliografisch onderzoek naar reeds gepubliceerd materiaal uit de binnenlandse werken en vergelijkingen uit de buitenlandse literatuur. Als eindresultaat werd ongeveer 70 % van de juwelen persoonlijk onderzocht, terwijl dus een 30 % alleen teruggaat op gegevens uit de literatuur.

Concreet werden voor Romeins België zes soorten juwelen belicht, de gemmen en de metalen vingerringen, armbanden, halssnoeren, oorkingen en pendentieven, waarbij elk gevonden object werd opgenomen in een gedetailleerde catalogoog. Hiertoe werd een speciaal database-programma ontwikkeld waarbij rekening werd gehouden met de maximale opvraagbaarheid van de ingevoerde gegevens, met het oog op het opstellen van vaste overzichten en van gerichte selecties.

In het totaal leverde het onderzoek 1500 juweelfiches op, waarbij de nadruk vooral ligt op het hoge aantal armbanden (687), vingerringen (446) en gemmen (261), terwijl duidelijk minder exemplaren werden aangetroffen voor de halssnoeren (39), oorkingen (36) en pendentieven (31). Dit heeft duidelijk zijn sporen nagelaten in de deelstudies binnen elke juweelsoort: voor de armbanden, vingerringen en gemmen hebben we specifiek voor België een gedetailleerde en goed gedocumenteerde typo-chronologie met type-tekeningen kunnen opstellen, terwijl we voor de halssnoeren, oorkingen en pendentieven veel meer waren aangewezen op reeds bekende resultaten uit het buitenland.

FICHES	Armband	Gem	Halssnoer	Ooring	Pendentief	Ring	
Antwerpen	22	6	1			9	38
Brussel-Hoofdstad	1	2				1	4
Vlaams-Brabant	11	14	1	3	2	18	49
Waals-Brabant	6	5				7	18
Henegouwen	141	94	6	8	10	113	372
Limburg	238	28	5	9	4	77	361
Luik	49	16	7	1	2	36	111
Luxemburg	40	29	3	1	1	75	149
Namen	126	30	14	5	9	60	244
Oost-Vlaanderen	21	27	1	4	1	33	87
West-Vlaanderen	32	10	1	5	2	17	67
	687	261	39	36	31	446	1500

Tabel 1: Verspreiding totaal aantal juweelfiches per provincie

Terwijl er over de gemmen en vingerringen in het buitenland reeds uitgebreide studies bestonden en waarbij onze typologie vooral bestaat uit aanvullingen, vervolledigingen, herstructureringen en verbeteringen, hebben wij voor de armbanden een compleet originele typologie en chronologie opgesteld met onderverdelingen binnen drie grote categorieën: de open armbanden, de armbanden met sluiting en de gesloten armbanden. Wanneer we echter specifiek naar het aantal courante juweeltypes per eeuw gaan kijken, merken we een duidelijk verschil op tussen de armbanden enerzijds en de vingerringen anderzijds. De grootste verscheidenheid ligt bij de armbanden in de 2de eeuw na Chr., een te verwachten resultaat, maar eveneens in de 4de eeuw na Chr. met een grote variëteit binnen de kerfsnede-versiering op bronzen exemplaren. Voor de vingerringen en gemmen daarentegen verschuift het hoogtepunt lichtelijk naar de 2de helft van de 2de eeuw en de 1ste helft van de 3de eeuw na Chr. In de 4de eeuw na Chr. zien we bij de ringen nog slechts een zeer beperkt aantal vormen, die echter wel meer in edele metalen zijn vervaardigd.

De archeologische context van de sites kan eveneens belangrijke informatie verschaffen over de aard en het gebruik van bepaalde juwelen. In tegenstelling tot de gemmen en vingerringen die vooral uit bewoningscontexten komen, werden de armbanden vooral in graven aangetroffen. Ook kunnen bepaalde types van armbanden (o.a. de open armbanden met buffervormige en knopvormige uiteinden) duidelijk in verband worden gebracht met een ritueel deponeren in een religieuze context, met bijvoorbeeld enkele belangrijke vroeg-Romeinse complexen te Wijslagen en Wijnegem. Een grotere variatie aan soorten juwelen, die echter minder talrijk voorkomen, zijn terug te vinden in de laat-Romeinse cultusplaatsen te Matagne-la-Grande en Matagne-la-Petite, waarbij ook de

eerste sporen van het christianisme zijn terug te vinden. Vingerringen en gemmen werden in het algemeen nauwelijks op religieuze sites aangetroffen.

VINDPLAATS/SOORT	Gr	GrC	Grl	Cul	Mil	Rur	St	Vic	Vil	??	
Armband	88	191	117	88	15	33	11	87	56	1	687
Gem	18	34	15	6	12	26	5	105	31	9	261
Halssnoer	4	7	11	2	5	3		5	2		39
Ooring	6	3	5	1	2	3		13	3		36
Pendentief	1	5	10	4	1	1		2	7		31
Ring	38	89	42	9	17	31	5	158	51	6	446
	155	329	200	110	52	97	21	370	150	16	1500

Tabel 2: Vondstcontexten per juweelsoort

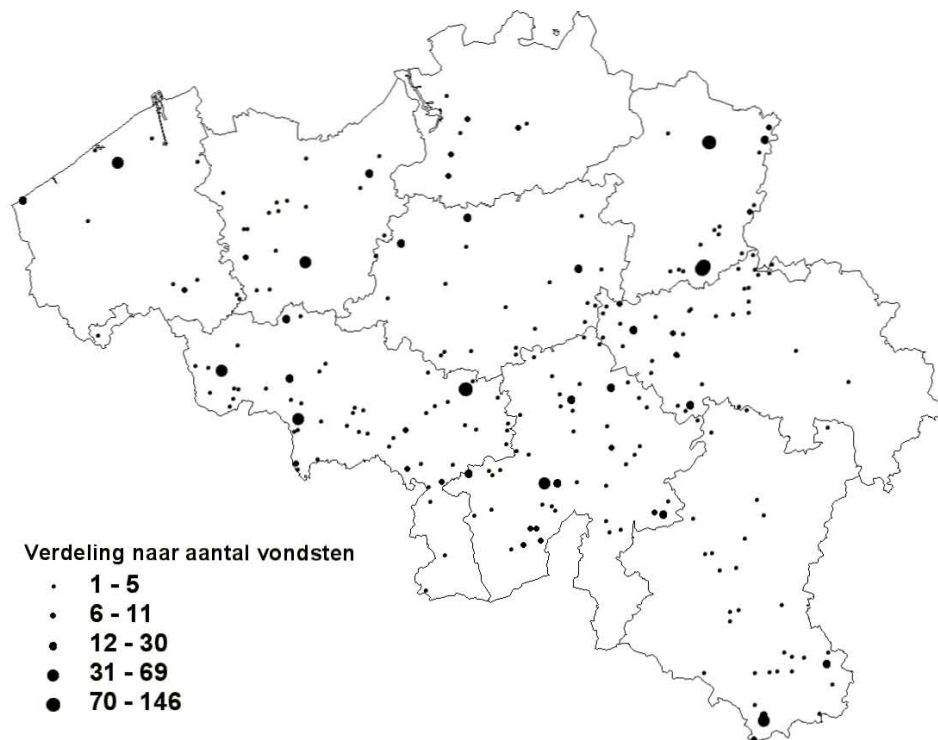
(Gr = Graf(veld), GrC = Crematiegraf(veld), Grl = Inhumatiegraf(veld), Cul = Cultusplaats, Mil = Militaire structuur, Rur = Rurale bewoning, St = Stedelijke bewoning, Vic = *Vicus*-Agglomeratie, Vil = Villa)

Naast de traditionele opvatting dat juwelen vooral een vrouwelijke aangelegenheid zijn, hebben wij duidelijk kunnen aantonen (voornamelijk aan de hand van specifieke grafcontexten) dat armbanden en vingerringen, met of zonder gemmen, ook door mannen werden gedragen en dan vooral in het begin en op het einde van de Romeinse periode in onze gebieden. Cameeën werden dan weer uitsluitend aangetroffen in graven met bijzettingen van vrouwen. Bij de juwelen uit kindergraven hebben we, aan de hand van de plaatsing en de afmetingen van de sieraden in het graf, duidelijk een verschil kunnen vaststellen tussen de juwelen die aan het kind zelf toebehoorden en de juwelen die door de ouders werden meegegeven (waarschijnlijk voornamelijk door de moeder). Voor de bewoning merken we een clustering op van juweelvondsten in specifieke contexten, zoals in badgebouwen van *vici* en *villae* (verloren bij het baden), in kelders (kluis voor kostbare objecten) en in waterputten (tijdelijke verborgen naar aanleiding van invallen).

Het grootste gedeelte van de metalen juwelen is uit brons vervaardigd met slechts een klein percentage aan edele metalen (zoals goud en zilver) en het minderwaardige metaal ijzer. IJzeren armbanden en ringen zijn vooral in de vroeg-Romeinse periode te dateren, terwijl we in de laat-Romeinse tijd een duidelijke toename merken aan gouden en zilveren juwelen, en dan vooral in 4de eeuwse inhumatiegraven. De versiering op deze juwelen toont bij sommige 1ste eeuwse exemplaren nog duidelijke verwijzingen naar de laat-La-Tène periode, terwijl in de laat-Romeinse tijd vooral de verschillende Germaanse invloeden herkenbaar zijn. Bij de gemmen werden tijdens bloeiperiode van de *pax romana* vooral de glaspasta's als imitatie van nicolo en de halfedelstenen kornalijn, nicolo en jaspis geproduceerd. De populariteit van bepaalde godheden in onze gewesten is af te leiden uit de afbeeldingen op deze gemmen: zo blijkt een voorliefde voor *Victoria*, *Jupiter*, *Bonus Eventus*, *Mars*, scènes met eroten en met krijgers en helden. Opvallend is hier het hoge aantal afbeeldingen die een militaire achtergrond verraden. Een aantal gemmen met

dergelijke afbeeldingen werden specifiek op militaire sites aangetroffen, terwijl ook bepaalde types van laat-Romeinse armbanden met sluiting (ongetorste met kerfsnede-versiering en getorste) verbonden lijken te zijn aan een militaire invloed. België blijkt trouwens ook zeer arm aan schatvondsten, met als belangrijkste context de zilveren muntschat van Blicquy, waarbij een gouden halssnoer en zegelring werden teruggevonden.

Ook in relatie tot het verspreidingsgebied binnen het huidige België merken we enkele duidelijke verschillen: juweel-rijke provincies zijn Henegouwen (372), Limburg (361) en Namen (244) en juweel-arme zijn Antwerpen (38), West-Vlaanderen (67) en Brabant (71). Voor het gebied van België in de Romeinse periode geven de westelijke *civitates* van de *Menapii* en de *Nervii* een minder welvarende indruk met een bescheidener aantal juweelvondsten zowel in kwantiteit als in kwaliteit, terwijl de oostelijke *civitates* van de *Tungri* en de *Treveri* duidelijk rijker zijn. De grote concentraties liggen voornamelijk op de vruchtbare leemgronden van Midden-België langs de stroombekkens van Samber en Maas en langs de weg Bavai-Tongeren. De versnippering van sites met juweelvondsten ligt in dit gebied zeer hoog (Henegouwen en Namen), terwijl in het meer noordelijk gelegen gedeelte van de *civitas Tungrorum* in de provincie Limburg de juweelvondsten meer geconcentreerd voorkomen. Hierbij springen enkele grote sites duidelijk in het oog: Tongeren en Liberchies.

Figuur 1: Verspreidingskaart Romeinse juweelvondsten in België

CIVITATES	Armband	Gem	Halssnoer	Ooring	Pendentief	Ring	
Menapiorum	86	28	2	8	5	43	172
Nerviorum	83	58	4	8	6	88	247
Tungrorum	485	150	30	19	19	250	953
Treverorum	33	25	3	1	1	65	128
	687	261	39	36	31	446	1500

Tabel 3: Verspreiding totaal aantal juweelfiches per *civitas*

Het hoogste aantal juwelen in België werd aangetroffen in de woon- en grafcontexten van de Romeinse stad *Atuatuca Tungrorum*. Alhoewel reeds juweelvondsten opduiken uit het begin van onze jaartelling in het centrum van de stad, ligt de nadruk voornamelijk op de grafvelden in de laat-Romeinse periode, waarbij de militaire en Germaanse invloed onder andere duidelijk te merken is bij de kerfsnede-versiering op de armbanden. Bij de studie van deze juwelen uit de grafvelden kunnen we besluiten dat in de laat-Romeinse periode de militairen en hun familie (van Germaanse origine ?) in het zuidwestelijk grafveld werden begraven en de Romeinse stadsbewoners (die in de 4de eeuw na Chr. ook reeds beïnvloed waren door het Christendom) in het oostelijk grafveld. Voor het zuidwestelijk grafveld zien we aan de hand van de dateringsresultaten van de sieraden een chronologische evolutie in de graven, die in de vroeg-Romeinse periode ongeveer beginnen vanaf de *tumuli* van Koninksem, om zo geleidelijk aan de zone richting stad verder in te nemen, waar ze in de laat-Romeinse periode tot aan de omheining van de eerste stadsmuur reiken (site *Paspoel*).

De tweede grootste concentratie van juwelen vinden we terug op de *vicus* en de militaire bewoning van Liberchies. Opmerkelijk is hier het hoge aantal gemmen, die samen met een loden plaatje met gemafdrukken en de resten van een glas- en bronsbewerkeratelier uit dezelfde periode, voornamelijk afkomstig zijn uit het centrale gedeelte van de *vicus* dat langs de Romeinse baan is gelegen. Het lijkt ons zeer waarschijnlijk dat op deze site een productie-atelier, of tenminste toch een verkooppunt is te situeren, waarbij een 'juwelier' in de loop van de 2de en 3de eeuw na Chr. zijn winkel had langs deze hoofdstraat, gelegen op een economisch interessante plaats tegenover de thermen. Aan de hand van de gedateerde en gelokaliseerde juweelvondsten hebben wij eveneens het groeipatroon van de *vicus* kunnen bevestigen, met de ontwikkeling van wooncontexten in het centrale deel langs de Romeinse weg naar een militaire occupatie ten oosten en ten westen hiervan.

Algemeen zien we dus, na een trage aanloop in de 1ste helft van de 1ste eeuw na Chr., het aantal sieraden gestadig stijgen in de 2de helft van deze eeuw, om zijn hoogtepunt te bereiken in de 2de eeuw na Chr. Vanaf 175 na Chr. zien we reeds een terugval in de

hoeveelheid juwelen (cfr. de invallen van de *Chauci*), waarna de productie in de loop van de woelige 3de eeuw na Chr. met de invallen van de Germanen een dieptepunt bereikt. Pas in de loop van de 4de eeuw na Chr. zien we een stagnatie optreden onder invloed van een militair getinte stabiliteit, waarna in de 1ste helft van de 5de eeuw na Chr. de specifieke kenmerken van de Romeinse juweelkunst zo goed als volledig verdwijnen om plaats te maken voor een nieuw cultuurgoed onder de Merovingische beschaving.

NOODOPGRAVING IN DE ROMEINSE VICUS TE TIENEN (VLAAMS-BRABANT)

MARLEEN MARTENS, ELSE HARTOGH, TOM DEBRUYNE EN ALAIN VANDERHOEVEN

De aanleg van een 60 ha grote bedrijvzone op het '*Grijpenveld*' aan de zuidwestelijke rand van Tienen maakte een grootschalige noodopgraving noodzakelijk. Sinds de start van de campagne in augustus 1997 werden meer dan 8 ha opgegraven. In de volgende 2 jaren zal de resterende 10 ha aan archeologisch onderzoek moeten onderworpen worden. De opgravingen worden uitgevoerd door het IAP in samenwerking met de stad Tienen en de GOM voor Vlaams-Brabant. Het project wordt gerealiseerd door een ploeg van ca. 30 personen waaronder 3 archeologen, 3 tekenaars.

De archeologische site met bewaarde sporen strekt zich uit over minstens 18 ha. Het terrein is gelegen op de oostelijke en de zuidelijke flank van de *Wijngaardberg*, ook wel het *Grijpenveld* genoemd. Het belangrijkste deel van dit gebied is bedekt met quartaire leemafzettingen. Uitzonderingen hierop zijn de top van de *Wijngaardberg* en enkele geïsoleerde plaatsen, waar door erosie het tertiaire substraat dagzoomt. De bodems van de site worden volgens het Belgisch bodemclassificatiesysteem getypeerd als goed gedraineerde leemgronden met textuur B horizont. Deze zijn vaak begraven onder een pakket *colluvium* met variabele dikte. In de lager gelegen alluviale gebieden van de vallei van de Menebeek hebben we nog geen archeologische sporen aangetroffen.

In 1998 werd in samenwerking met prof. E. Paulissen van het departement Geografie en Geologie van de K.U. Leuven gestart met een onderzoek naar de erosiebedragen op de archeologische site. Dit om te kunnen inschatten hoeveel erosie de verschillende sporen ondergaan hebben en zo tot een reconstructie te komen van de Gallo-Romeinse topografie. Ter ondersteuning van dit project werd een grootschalige boorcampagne opgezet waarbij om de 20 m de diepte van de grens tussen de ontcalcite en kalkrijke leem bepaald werd. Dank zij de licentiaatsverhandeling: 'Reliëfreconstructies op archeologische sites: een casestudie te Tienen-Grijpen', van J. Vormezeele kon de methode op punt gesteld worden. De methode is gebaseerd op de theorie dat de ontcalcingsgrens van de leem in een zelfde gebied nagenoeg constant is. De diepte van de ontcalcingsgrens voor het Grijpenveld werd onder meer aan de hand van bijna volledig bewaarde bodemprofielen op het plateau gereconstrueerd op 2,75 m. De hoeveelheid erosie op een bepaald punt wordt berekend door het verschil te maken tussen de gemeten diepte van de kalkgrens en deze constante. Om te komen tot een reconstructie van het oorspronkelijk reliëf moet deze waarde dan weer bij de gemeten diepte opgeteld worden. De resultaten van deze studie zullen verder in de tekst aan bod komen. Het onderzoek wordt momenteel voor het volledige opgravingsterrein voortgezet. We kennen dus voor de volledige site, bij benadering, de hoeveelheid erosie.

Gedurende het voorbije jaar werden het tracé van een nieuw aan te leggen weg en enkele niet aaneensluitende bouwpercelen opgegraven, samen in het totaal ongeveer 4 ha. De

recente resultaten zullen in de bredere context van het totale totnogtoe opgegraven terrein behandeld worden.

Naast sporen uit de Gallo-Romeinse periode komen ook vroegere en latere bewoningsfasen voor. De nederzettingssporen uit de verschillende periodes zijn op topografisch verschillende liggingen van de zone ingeplant.

Een aantal smalle grachten uit het laat-Neolithicum bevindt zich op het hoge, meest vlakke gedeelte van de oostelijke helling van de *Wijngaardberg* naar de vallei van de Menebeek toe. De site is beperkt tot het gebied binnen de 58 m hoogtelijn. Buiten deze zone wordt de helling steiler en behaalt het erosiebedrag waarden tussen 0,86 m en 1,46 m. Sporen met geringere diepte zijn verdwenen. In de grachten hebben we zeer weinig vondsten aangetroffen. Het betreft twee pijlpunten, een fragment van een gepolijste bijl en enkele scherven van een recipiënt in zwart gepolijst aardewerk, gemagerd met steengruis.

De bewoningssporen uit de IJzertijd bevinden zich op de zuidelijke helling van de *Wijngaardberg*. Onderzoek met proefsleuven had reeds in 1997 uitgewezen dat we hier te maken hebben met een oppervlakte van meer dan 5 ha met sporen uit de IJzertijd. In de zomer van 1999 werd in deze zone een perceel van 2400 m² opgegraven. De belangrijkste sporen uit de IJzertijd zijn 2 parallelle grachten die haaks op de hoogtelijnen lopen, een 4-palen spieker, een gebouw met onvolledige plattegrond van minimum 13 m lang en een aantal kuilen met onregelmatige bodem en naar buiten staande wanden, waarschijnlijk gegraven voor het winnen van leem. Het aardewerkspectrum, waaronder meer dan 100 fragmenten van de zgn. zoutgootjes wijzen op een datering van dit sporencomplex in de 6de eeuw vóór Chr., de vroege-IJzertijd. Verdere opgravingen zullen uitwijzen of zich hier ook sporen uit de midden- en late-IJzertijd bevinden. De site zou dan eveneens belangrijke gegevens opleveren voor de overgangperiode naar de Gallo-Romeinse tijd. Dichter bij de top van de *Wijngaardberg* zijn alle sporen weggeërodeerd.

De Gallo-Romeinse *vicus* werd gesticht op het plateau ten noorden, ten oosten, en ten zuiden van de top van de *Wijngaardberg*. Dit plateau is in het oosten begrensd door de vallei van de Grote Gete, in het zuiden door de vallei van de Menebeek en in het westen door de *Wijngaardberg* en de vallei van de Kleinbeek. Recente opgravingen en onderzoek met proefsleuven geven aan dat het areaal van de *vicus* ongeveer overeenkomt met de zone binnen de 55 m hoogtelijn. Dit betekent een verdubbeling van de oppervlakte van de *vicus*, die prof. J. Mertens in de jaren '70 aan de hand van de kartering van toevalsvondsten had bepaald. Reeds in de jaren '80 bleek na prospectieonderzoek met handboringen o.l.v. D. Cramers op het *Grijpenveld* dat het areaal van de *vicus* naar het zuiden en het westen moest uitgebreid worden. De *vicus* wordt momenteel beschouwd als één van de belangrijkste rurale centra van de *civitas Tungrorum*. De nederzetting ontwikkelde zich op de weg tussen Cassel en Tongeren, op ongeveer 35 km van deze *civitas*-hoofdplaats.

De combinatie van gegevens uit recente en vroegere opgravingen biedt een inzicht in de chronologische en structurele ontwikkeling van de zuidwestelijke periferische zone van de *vicus*.

In de jaren '80 werd onder leiding van D. Cramers en M. Declerck van de Dienst Cultuur van de stad Tienen een klein terrein opgegraven aan de zuidwestelijke periferie van de

vicus, de huidige stationszone. Hier werd een bakstenen pottenbakkersoven, een houten kelder, kuilen met misbaksels, afvalkuilen en een kuil met een offerdepot met een beeldje van Venus en Amor opgegraven. De vondsten kunnen globaal in de 2de helft van de 2de eeuw en de 3de eeuw gedateerd worden. De productie van deze pottenbakkersoven wordt gesitueerd in de 3de eeuw. Het gaat hier vooral om gladwandig en ruwwandig gesmookt aardewerk.

In 1995 werd door G. Vynckier en A. Vanderhoeven van het IAP een noodopgraving uitgevoerd op een bouwperceel, gesitueerd aan de westelijke periferie van de *vicus*. Hier werden een kiezelweg in de richting van de *vicus* van Elewijt opgegraven, met daarnaast een badgebouw en een graanschuur uit de Flavische tijd (het laatste kwart van de 1ste eeuw). Uit de 2de en 3de eeuw dateren de nederzettingssporen van een ambachtelijke wijk met afval van bronsgieters, beenverwerking en ijzerwinning.

Het huidige opgravingsterrein bevindt zich aan de zuidelijke en zuidwestelijke periferie van de Gallo-Romeinse *vicus*. De ontwikkeling van deze zone kan voorlopig in 2 fasen ingedeeld worden. De eerste fase situeert zich rond het midden van de 1ste eeuw en kan beschouwd worden als de inrichtingsfase van de *vicus*. De tweede fase vanaf het midden van de 2de eeuw tot het einde van de 3de eeuw na Chr. kan beschouwd worden als de fase van bloei en maximale expansie van de *vicus*.

De vroegste Gallo-Romeinse fase totnogtoe in Tienen opgegraven is een complex uit de Claudische periode. Aan de zuidelijke rand van de *vicus*, op het punt waar het plateau overgaat in de helling naar de vallei van de Menebeek toe, werd net vóór het midden van de 1ste eeuw een vierkant grachtencomplex aangelegd. Dit complex werd in 1998 blootgelegd. Het vierkant heeft een zijde van 60 m. De ingang bevindt zich aan de noordoostelijke zijde, in de richting van een contemporaine weg. De ingang lijkt ook georiënteerd naar het centrum van de *vicus*. Dicht bij de noordelijke hoek van het complex hebben we een gebouw van 9 m op 25 m opgetekend. Het grondplan was onvolledig. Dicht bij elke smalle zijde van het gebouw bevond zich een kuil waarin kort na het graven afval is terechtgekomen. De gracht van het complex heeft een afgerond V-vormig profiel. Aanvankelijk leek het alsof de gracht aan de zijde met de ingang dieper en breder was uitgegraven dan aan de overige 3 zijden. Studie van erosiebedragen aan de hand van boringen heeft echter uitgewezen dat de 4 zijden even diep waren uitgegraven, nl. juist tot in de kalkrijke leem. Dit opdat het water snel in de bodem zou kunnen opgenomen worden om overstroming te voorkomen. Aan weerszijde van de ingang van het complex bevond zich in de gracht de grootste concentratie aan vondsten. Het gaat vooral om scherven van tafelservies en zgn. voedselcontainers. Gefragmenteerde drinkbekers werden aangetroffen in Italische en zuid-Gallische *terra sigillata*, in dunwandig aardewerk uit Keulen en in *terra nigra*. De groep van de containers omvat 140.000 scherfjes zoutaardewerk, fragmenten van 8 verschillende *dolia* en scherven van 21 verschillende types van kurkurnen. Daarnaast werd een groot aantal schoennagels, fragmenten van La-Tène-armbanden, glazen kralen, een *intaglio* in driekleurige glaspasta met restanten van goudblad en een aantal bronzen voorwerpen aangetroffen. Van de dierenbeenderen zijn enkel tanden en verbrande fragmenten geconserveerd gebleven. Het aandeel van het rund overheerst. De categorieën varken, schaap/geit en paard zijn ondervertegenwoordigd. Het spectrum van de bewaarde dierenbeenderen weerspiegelt gewoon nederzettingafval. Hetzelfde blijkt waar te zijn voor de plantenresten. Pollen zijn in deze context niet bewaard.

De interpretatie van het complex blijft problematisch. Het staat wel vast dat dit residentieel/ceremonieel complex uit de Claudische periode gefunctioneerd heeft in de fase van de organisatie en uitbouw van de *vicus*.

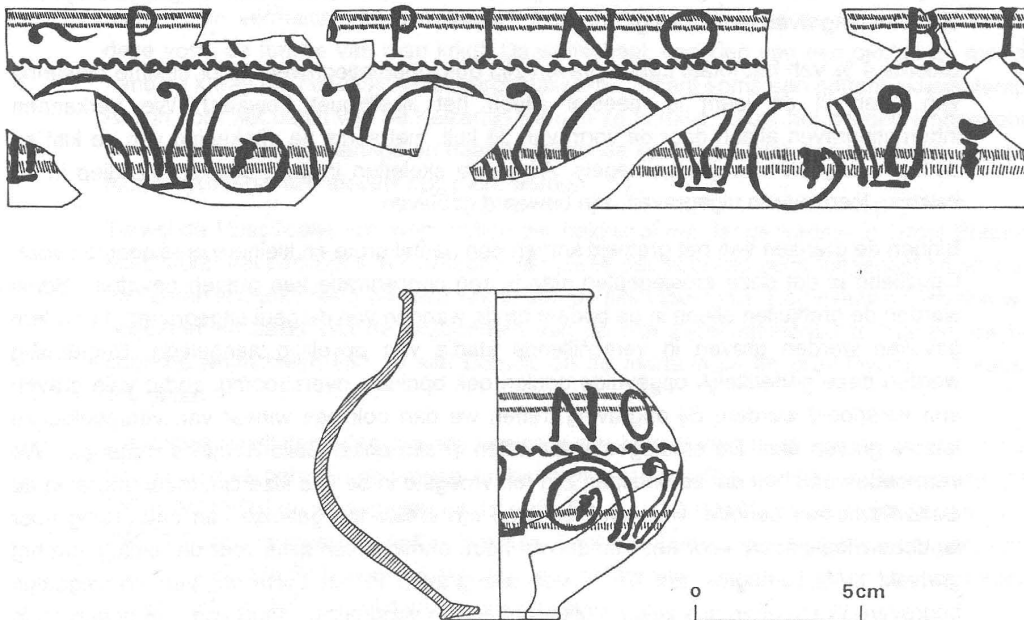
In de 2de eeuw breidt de *vicus* zich uit tot aan de zuidwestelijke rand van het plateau. Enkel de zone waar een eeuw voordien het vierkant grachtencomplex werd aangelegd wordt gemeden. Vlak langs de zuidwestelijke gracht van het vierkant, die toen nog zichtbaar moet geweest zijn, werd een kiezelweg aangelegd. Na ongeveer 180 m maakt deze weg een hoek van bijna 90° naar het zuidoosten. Het valt op dat de weg vlak achter een groep waterputten afbuigt. Langs de noordwestelijke zijde van het voormalige vierkant loopt een reeks parallelle grachten van een wegtracé in zuidwestelijke richting. In enkele van deze grachten hebben we ijzeren verbindingsringen van houten waterleidingsbuizen teruggevonden. Eén van de grachten met waterleidingssysteem kunnen we volgen over een afstand van meer dan 400 m. Mogelijk leidt deze waterleiding en de meestal volledig weggeërodeerde weg naar de zgn. villa van Kuntich, waarvan het badgebouw in jaren '80 door D. Cramers werd opgegraven.

De belangrijkste ambachtelijke activiteit, die in de 2de eeuw duidelijke sporen heeft achtergelaten op dit terrein is het pottenbakken. In de opgegraven zone werden namelijk 6 pottenbakkersovens teruggevonden. Stalen van 3 ovens worden momenteel aan het K.M.I. door het team van prof. J.J. Hus aan archeomagnetisch onderzoek onderworpen. De massa's misbaksels uit de kuilen rond de ovens zijn nog niet bestudeerd. Wel is duidelijk dat in de ovens glad- en ruwwandig grijs gereduceerd en beige aardewerk geproduceerd werd. De meest voorkomende vormen zijn kommen met of zonder dekselgeul, borden, kruiken, bekers, kleine *dolia* en *mortaria*. Van de zgn. kleine *dolia* vermoeden we dat ze geproduceerd werden voor de verpakking en uitvoer van in de *vicus* gemaakte producten. Hierbij denken we bijvoorbeeld aan vleeswaren of producten van de beenverwerking zoals beendervet of mergolie. Veel van het aardewerk uit deze ovens vinden we ook terug als bijgiften in de crematiegraven op het nabij gelegen grafveld. Deze lokale productie van aardewerk roept vele vragen op. Op welke manier werd de aardewerkproductie georganiseerd? Waren de pottenbakkers seizoenarbeiders, die hoofdzakelijk in de landbouw actief waren? Voor welke markt werd geproduceerd? Via welk systeem werden de producten aan de man gebracht? Even belangrijk is de vraag naar de herkomst van de klei die gebruikt werd voor het produceren van aardewerk. Aan de hand van gegevens van boringen werd in het kader van boven vermelde dissertatie een gedetailleerde geologische kaart van het opgravingsterrein opgesteld. Hierop kunnen de meest voor de hand liggende extractieplaatsen afgelezen worden. Dit zijn de top van de *Wijngaardberg* en de andere plaatsen, waar het tertiair materiaal dagzoomt of dicht bij de oppervlakte ligt. De kleiige formatie van Kortrijk ligt vlak onder het leempakket begraven, boven op zanden van het Brusseliaan. In samenwerking met het departement Archeologie en Geologie van de U.C.L. werd klei van de formatie van Kortrijk bemonsterd, alsook een aantal scherven van respectievelijk het 2de eeuwse grijze en beige lokale aardewerk. Met de X-stralen-fluorescentie en X-stralen-diffractie methode werden de componenten van de respectievelijke stalen geanalyseerd. Clusteranalyse van deze resultaten heeft uitgewezen dat de scherven en de klei 2 aparte uniforme groepen vormen. Dit betekent dat deze klei niet of niet zonder bijmenging gebruikt werd voor de productie van dit aardewerk.

Tussen de kuilen met nederzettings- en pottenbakkersafval treffen we ook kuilen met deposities van rituele aard aan. Deze kuilen kunnen door hun vorm niet onderscheiden

worden van gewone 'afvalkuilen'. Op de bodem van deze kuilen bevindt zich intact aardewerk, al dan niet vergezeld van een sculptuur. Het duidelijkste voorbeeld is de kuil met het Fortunabeeldje en de kom met de bronzen voorwerpen, opgegraven in 1997. Daarnaast bevond zich een kuil met op de bodem 4 *mortaria*. Nog een andere kuil bevatte hier oa. een intact *mortarium* in *terra sigillata*, een fragment van een beeldje van Servandus en een hondenskelet. Opgravingen in de stationsbuurt leverden in de jaren '80 reeds enkele verdachte 'afvalkuilen' op. Het gaat om 4 kuilen, waarvan die met het beeldje van Venus en Amor, 16 intacte stuks aardewerk, een ring in brons, een groot aantal haarspelden, een soort ritueel minizwaard, 2 hondenskeletten, wierookbranders, enz. Ook op een nieuw opgravingsterrein, waar door de N.M.B.S. een nieuw onderstation moest voorzien worden, werden tussen de andere sporen kuilen met inhoud van rituele aard aangetroffen. Dit opgravingsterrein ligt eveneens aan de zuidwestelijke periferie maar dichterbij het centrum van de *vicus*. Op deze site vinden we verschillende bewoninglagen terug met een dichte concentratie elkaar oversnijdende kuilen. Deze kuilen bevatten 2de en 3de eeuwse materiaal. Opvallend is een aantal kuilen met hoge concentraties beenderafval, zoals ook aangetroffen bij opgravingen in de Zijdelingsestraat. Archeozoologisch onderzoek heeft daar aangewezen dat het gaat om beenderen, die verder verwerkt werden tot mergolie, beenderlijm, enz. Ook op dit terrein, meer naar het centrum van de *vicus*, werden eveneens kuilen met rituele deposities blootgelegd. Het gaat om kuilen met een groot aantal intacte voorwerpen en volledige dierenskeletten.

Geverfde beker met metaalglans; versiering en opschrift in barbotine PROPINO TIBI (ik drink op uw gezondheid). Uit de context van het 3de eeuwse *mithraeum*.

In de 3de eeuw werd langs de kiezelweg die de *vicus* in zuidwestelijke richting verlaat een cultusgebouw voor Mithras aangelegd. Het gebouw werd 1,2 m diep in de leem uitgegraven. Enkel het dieper gelegen centrale deel van het gebouw bleef van erosie gespaard. Hierin bevond zich een vloertje in vierkante hypocausttegels en een haardje. Naast het gebouw bevonden zich een aantal kuilen op een rij. Deze kuilen bleken resten te bevatten van verschillende rituele activiteiten, verbonden met de Mithrascultus. Bij de opgraving van de kiezelweg voor het *mithraeum* werd op enkele meters van de ingang een bronzen votiefplaatje teruggevonden, opgedragen aan de god Mithras.

Vanaf de plaats waar het plateau overgaat naar de helling van de vallei van de Menebeek werd vanaf de 2de eeuw een omgracht grafveld van honderden meters lang aangelegd. De zone tussen het centrum van de *vicus* en dit grafveld blijkt vooral sporen te bevatten van ambachtelijke activiteiten, zoals pottenbakkersovens, en sporen van religieuze activiteiten, zoals de kuilen met offerdeposities en het *mithraeum*.

Tot op heden zijn bijna 250 graven geborgen. Het overgrote deel van de graven, ongeveer 96 %, zijn crematiegraven. De overige 4 % zijn inhumatiegraven. Binnen de groep van de crematiegraven zijn 4 % *bustum*-graven, 10 % urnegraven en 4 % graven met een zgn. beedernest. De overige 72 % van de crematiegraven behoren tot het zgn. type van de brandrestengraven. Op de zuidelijke helling van de *Wijngaardberg* hebben we een apart omgracht grafveld aangetroffen, met bijna uitsluitend brandrestengraven. Ook binnen dit grafveld werd een groot deel aangelegd in een diepe erosiegeul. Dit beeld kan wel vervormd zijn door ingrijpende erosie op dit gedeelte van de helling. Binnen de grenzen van dit grafveld hebben de zgn. brandrestengraven een ronde vorm. Buiten dit grafveld zijn alle brandrestengraven rechthoekig.

Slechts 4 % van het totaal aantal graven zijn dus inhumatiegraven. Door slechte bewaring van been in de leem is meestal alleen het lijksilhouet bewaard. We herkennen inhumatiegraven alleen door de vorm van de kuil, met soms de aftekening van de kist en de aanwezigheid van ijzeren nagels. Alleen de skeletten in de grafkuilen die diep in de kalkrijke leem waren uitgegraven, zijn bewaard gebleven.

Binnen de grenzen van het grafveld komen een aantal grote en kleinere erosiegeulen voor. Opvallend is dat deze erosiegeulen steeds een concentratie aan graven bevatten. Soms werden de grafkuilen alleen in de bodem en de wanden van de geul uitgegraven. In andere gevallen werden graven in verschillende stadia van opvulling aangelegd. Regelmatig werden deze gedeeltelijk opgevulde geulen ook opnieuw overstroomd, zodat vele graven erin verspoeld werden. Bij opgraving treffen we dan ook een wirwar van verspoelde en intacte graven aan. De erosiegeulen bevatten *in situ* enkel Gallo-Romeins materiaal. We vermoeden dan ook dat ze ontstaan zijn ten vroegste in de late IJzertijd, maar vooral in de Gallo-Romeinse periode. Het kan hier gaan om erosie ten gevolge van ontbossing voor landbouwdoeleinden, voor het winnen van hout, of misschien zelfs voor de aanleg van het grafveld zelf. Totnogtoe zijn 47 % van alle graven in het *colluvium* van erosiegeulen begraven. We kunnen dus zeker stellen dat er een voorkeur bestond voor het begraven in deze natuurlijke depressies.

PASTA-ONDERZOEK VAN WRIJFSCHALEN

SONJA WILLEMS, FABIENNE VILVORDER EN ALAIN VANDERHOEVEN

Inleiding

Het klasseren van Romeinse ceramiek volgens baksel, een methode die voor Noord-Gallië door het *Centre d'Archéologie Nationale* van de *Université Catholique de Louvain-la-Neuve* (CRAN) werd ontwikkeld, is nu bij nieuw onderzoek op de studie van wrijfschalen toegepast. De term 'baksel' verwijst naar het samengaan van techniek en pasta. Techniekgroepen beantwoorden aan een fabricatietechniek en een eigen morfologisch repertorium. Chronologie en functie kunnen in dit klassement eveneens thuishoren. Binnen elke categorie worden verschillende pastagroepen onderscheiden, elk met eigen mineralogische kenmerken.

Het baksel is bijgevolg het resultaat van een productie of een deel van een productie van een bekend of onbekend pottenbakkersatelier, of zelfs van een productiegebied. Dit concept leidde in Groot-Brittannië tot het ontstaan van de *National Roman Fabric Reference Collection* (NFRC, British Museum) en op het continent tot de *International Fabric Reference Collection* (IFRC, CRAN).

De wrijfschaal (*mortarium*) is een mediterrane keukenhulp, gebruikt voor het fijnstampen, mengen en vermalen van etenswaren. De kwartskorrels op de binnenwand maken dat deze vorm de functie van rasp krijgt. De wrijfschaal, voorzien van een giettuit en met een handige kraag die het vastnemen vergemakkelijkt, draagt soms een pottenbakkersstempel. Al van voor het begin van de Keizertijd werden ze in Italië, Lyon, het midden-Rhônegebied en Aoste (Isère) vervaardigd en naar de Rijnlimes en aldus Gallië geëxporteerd, vooraleer hier talrijke regionale ateliers opgericht werden.

Terwijl de classificatie van wrijfschalen per baksel al een lange traditie in Groot-Brittannië kent, wordt het concept in het noorden van Gallië pas voor het eerst toegepast bij de studie van ceramiek, afkomstig van een sector van de site Liberchies. Een nieuw onderzoek werd opgestart op basis van de wrijfschalen van de site Zijdellingsestraat te Tienen, de hele collectie wrijfschalen van de site Braives en de *mortaria* uit de pre-Flavische niveaus te Tongeren.

De eerste resultaten laten ons toe verschillende baksel vast te stellen. In dit stadium van het onderzoek behoren de vroege wrijfschalen uit Lyon of uit de Midden-Rhônevallei (MO-LY en MO-VR), de wrijfschalen uit de regio Bavay (MO-BAVY) en de *mortaria* van Tienen (MO-TIR) tot de meest duidelijke bakfels. Tenslotte kan nu ook te Tienen een wrijfschaal aan het atelier te Soller worden toegeschreven. Deze wrijfschalen kennen een verspreiding in het Rijnland, Noord-Gallië en Groot-Brittannië.

Mortaria uit de Midden-Rhônevallei (MO-VR)

De productie van wrijfschalen in de Midden-Rhônevallei wordt aan verscheidene ateliers te Lyon en Vienne toegeschreven. Op dit ogenblik bestaat er evenwel nog geen gedetailleerde studie van deze productie. Algemeen onderscheiden deze wrijfschalen zich door een oker tot helderbruine pasta met fijne structuur, die kwarts, mica, *feldspaten* en steengruis bevat. Binnen dit productiegebied dienen verschillende pastagroepen nog onderscheiden te worden. We merken op dat sommige pasta's sterk lijken op die van amforen van het type *Lyon 3* of *Dressel 9 similis*.

Op onze sites komen twee types voor:

Wrijfschaal met schuinstaande en gewelfde randverdikking (type *Haltern 59*, *Hofheim 79*, *Camulodunum 191*)

Dit type dat vaak op Augusteïsche sites voorkomt, is aan de Rijnlimes goed bekend. Alle bestudeerde exemplaren, 11 in totaal (twee te Liberchies, één te Braives, acht te Tongeren-*Elizabethwal*), komen met dit baksel overeen. Het belang van deze import voor de Noord-Gallische sites tijdens de Augusteïsche periode, wordt op dit moment verder onderzocht.

Wrijfschaal met overhangende rand

Enkele geïmporteerde wrijfschalen van dit type, dat gedurende de 1ste eeuw n.C. in toenemende mate in Noord-Gallische ateliers gaat geproduceerd worden, vinden we niet alleen te Groot-Brittannië terug, maar eveneens te Liberchies en Braives (twee exemplaren).

Men kan eveneens besluiten dat deze wrijfschalen uit de Rhônevallei langs dezelfde weg als de *terra sigillata*, het dunwandig aardewerk en de amforen werden verhandeld.

Mortaria van de regio Bavay (MO-BAVY)

De productie van wrijfschalen te Bavay, of in de buurt van Bavay, wordt al lang vermoed, vooral op basis van het aantal gestempelde wrijfschalen dat te Bavay opgegraven werd (700-800 exemplaren), op basis van de verspreiding van sommige stempels en voor BRARIATVS, VARIATVS en VICTOR op basis van de misbaksels van het atelier te Pont-sur-Sambre. Tot nu werd geen enkele bakselbeschrijving voor deze enorme productie opgesteld.

Op basis van een macroscopische analyse van de gestempelde wrijfschalen van Braives, Liberchies en Tienen, werd een pastagroep aan de regio Bavay toegeschreven. Deze groep, misschien in één of meerdere ateliers geproduceerd, dient verder bestudeerd te worden. De groep kenmerkt zich door een heldere okerbruine tot licht geel-oranje pasta die een grote hoeveelheid fijne kwarts en schaarse witte inclusies (calciet) bevat.

De eerste resultaten van deze benadering wijzen een aantal pottenbakkers, waarvan reeds lang gedacht werd dat ze in de regio Bavay produceerden, aan deze groep toe (CASSI, BRARIATVS, MAGNI, NERICCI, VARIATVS, VARINNIVS, VETERANVS,...). Maar ook twee andere ateliers, één te Aoste (Isère) (G. ATISIVS) en de andere ten zuiden van Tongeren (ADIVTOR en MARTIALIS) behoren tot deze pastagroep.

G. ATISIVS

De stempels van de ATISII (G. ATISIVS GRATUS, G. ATISIVS SABINVS en L. ATISIVS SECVNDVS) zijn welbekend te Aoste, op wrijfschalen van het type *Gillam 236*. Deze wrijfschalen zijn zowel bij ons als in Groot-Brittannië bekend.

Te Braives draagt een wrijfschaal van het type *Gillam 238* in de pasta van de regio Bavay, de stempel G. ATISIVS.

De productie van het type *Gillam 236* wordt, zij het zeer zelden, in het noorden van Gallië door K. Hartley aangetoond. Zij vermoedt een migratie van pottenbakkers van Aoste naar Noord-Gallië. Het exemplaar van Braives bevestigt de hypothese van K. Hartley. Bijgevolg is het belangrijk om de pasta van wrijfschalen met stempel G. ATISIVS te bekijken.

ADIVTOR en MARTIALIS

De analyses van de pasta van de gestempelde wrijfschalen (collectie Tienen, Liberchies en Braives) plaatsen deze twee pottenbakkers in de pastagroep van de regio Bavay, alhoewel men op basis van de verspreidingskaarten de ateliers in de buurt van Tongeren dient te zoeken.

De productie van de wrijfschalen met stempel ADIVTOR te Amay, onderscheiden zich niet alleen door een andere grafische vormgeving ten opzichte van de voorbeelden die buiten dit pottenbakkersatelier gekend zijn, maar ook door een andere baksel.

Wrijfschalen van Tienen (MO-TIR)

De productie van wrijfschalen te Tienen werd aangetoond door de inhoud van de afvalkuilen van de pottenbakkersovens, opgegraven in de jaren '80. Het onderzoek van de wrijfschalen van de site Zijdelingsestraat leidde tot de determinatie van een baksel, karakteristiek voor de Tiense productie.

De Tiense wrijfschalen kenmerken zich door een licht geel-oranje tot oranje pasta, ofwel fijn van textuur ofwel overvloedig met kwarts gemagerd, maar steeds met zwarte en wijnrode inclusies, waarbij de rode inclusies met het blote oog zichtbaar zijn. Verschillende types zijn in deze pasta uitgevoerd, waarbij de wrijfschaal met omgeplooid lip en verticaal opstaande binnenrand de meest opvallende is.

Het opnieuw bekijken van de collectie wrijfschalen van Braives, zorgde ervoor dat een twintigtal exemplaren aan het atelier van Tienen kon toegeschreven worden. Eén exemplaar draagt een stempel. We kunnen reeds concluderen dat een regionale distributie van Tienen naar Braives plaatsvond.

Wrijfschalen van Soller (MO-SO)

De productie te Soller wordt door wrijfschalen van grote afmetingen gekenmerkt. De *mortaria* zijn zeer zwaar, uitgevoerd in een geel of crème-keurige pasta en ruw van uitzicht doordat de kwartsmagering aan de oppervlakte verschijnt.

Sommige wrijfschalen die tot deze groep behoren dragen de stempel VERECVNDVS. Deze productie wordt in het midden van de 2de eeuw tot midden 3de eeuw n.C. gedateerd. De wrijfschalen van VERECVNDVS komen voor in contexten van 150 tot 200 n.C.

Een fragment van een wrijfschaal van Soller komt in de collectie van Tienen voor. Dit exemplaar heeft een enorme omgeplooid lip met opstaande binnenrand en een diameter van 59 cm.

Deze wrijfschalen kennen een verspreiding in het Beneden-Rijngedied, de Scheldemonding en Groot-Brittannië.

Conclusie

De resultaten van ons onderzoek tonen het belang van het analyseren van pasta aan, nl. bij het klasseren van een op het eerste gezicht onoverzichtelijke massa materiaal, bij het toeschrijven van groepen aan herkomstgebieden, het bekijken van de organisatie van de pottenbakkersateliers en het reconstrueren van handelspatronen.

Bibliografie

AMAND M., J. WILLEMS en J. DOCQUIER 1962. Une officine de potiers belgo-romains à Amay (Liège), *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois* 75: 5-36.

BRULET R. en F. VILVORDER 1999. Le traitement de la céramique gallo-romaine. Méthodes d'analyses de la terre cuite, *Actes de la Journée d'Archéologie en Province de Liège, Ocquier 28 novembre*, Liège: 29-40.

HARTLEY K.F. 1984. A note on the mortarium potter Verecundus. In D. HAUPT (ed.), Römischer Töpfereibezirk bei Soller, Kreis Düren, *Beiträge zur Archäologie des Römischen Rheinlands* 4 (*Rheinische Ausgrabungen* 23), Bonn: 471-472.

HARTLEY K.F. 1998. The incidence of stamped mortaria in the Roman Empire, with special reference to imports to Britain. In J. BIRD (ed.), *Form and Fabric. Studies in Rome's material past in honour of B.R. Hartley (Oxbow Monograph 80)*, Oxford: 199-217.

DE CLERCK M. 1983. *Vicus Tienen. Eerste resultaten van een systematisch onderzoek naar een Romeins verleden*, Tienen.

TOMBER R. en J. DORE 1998. *The National Roman Fabric Collection. A Handbook (MoLAS Monograph 2)*, Londen.

TYERS P.A. 1996. *Roman Pottery in Britain*, Londen.

VILVORDER F. 1997. Les mortiers. In R. BRULET en J.C. DEMANET (eds.), Liberchies. Vicus Gallo-Romain 3, *Publications d'histoire de l'art et d'archéologie de l'université catholique de Louvain* 94, Louvain-la-Neuve: 235-242.

NIEUWS VAN HET FRONT

DE ONTWIKKELING VAN LAAT-ROMEINS NIJMEGEN EN DE DIRECTE OMGEVING

HARRY VAN ENCKEVORT EN JAN THIJSEN

Vooruitlopend op de bouw van het museum 'Het Valkhof' werd in 1996-97 door het Bureau Archeologie van de Gemeente Nijmegen een opgraving uitgevoerd die het mogelijk maakte voor het eerst een doorsnede te verkrijgen door de vestingwerken van het laat-Romeinse *castellum* te Nijmegen. Het onderzoek vormde een belangrijke aanvulling op de archeologische onderzoeken die in 1973-75 en 1979-80 door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) op het *Kelfkensbos* werden uitgevoerd. De ontdekking van een gracht met vondsten uit de 4de eeuw vormde toen de aanleiding om alle aanwijzingen voor laat-Romeinse/vroeg-middeleeuwse bewoning in het gebied te combineren (J.H.F. BLOEMERS en J.R.A.M. THIJSEN, Facts and reflections on the continuity of settlement at Nijmegen between AD 400 and 750. In *Studies presented to H.H. van Regteren-Altena*, Assen/Maastricht 1990).

Inmiddels zijn ook nieuwe gegevens te melden naar aanleiding van recent gemeentelijk onderzoek in het laat-Romeinse/vroeg-middeleeuwse grafveld in het centrum van Nijmegen (Mariënborg en omgeving), waardoor de onderzoeken van Brunsting (1947-1966) en van de ROB (1976 en 1978) in de omgeving van het stadhuis in een ander daglicht kunnen worden geplaatst.

Daarnaast geven de resultaten van het onderzoek bij de consolidatie van de wachttoren (in samenwerking met de ROB) te Heumensoord (1997-1999), bij de opgravingen op het terrein van een Romeinse villa op de *Tienakker* te Wijchen (1999-2000) en bij de opgravingen in de dorpskern van Lent (1999-2000) alle aanleiding de recente ontdekkingen te Nijmegen in een wat breder verband te bekijken.

HET BEGIN EN HET EINDE VAN DE ROMEINSE OCCUPATIE TE WANGE (VLAAMS-BRABANT)

LIEVE OPSTEYN EN MARC LODEWIJCKX

Inleiding

De opgravingen te Wange-Damekot brachten in de afgelopen 10 jaar een schat aan informatie aan het licht waarmee de grote lijnen van de bewoningsgeschiedenis van de regio van de vroege IJzertijd tot en met de Middeleeuwen kunnen worden geschreven. De site is voornamelijk goed gekend van het in 1989-1990 opgegraven villagebouw waarin een verzameling van 700 stuks bronzen en ijzeren voorwerpen (voornamelijk riembeslag) werd gevonden (LODEWIJCKX *et alii* 1993 en LODEWIJCKX 1995). Met de opgraving in 1999 kwam de nog grotendeels ontbrekende 5de-6de eeuwse bewoning aan het licht. Tevens werden een aantal structuren uit de beginfase van de Romeinse periode onderzocht. Omwille van de sterke erosie van het terrein en het feit dat in de Middeleeuwen de bovengrond grotendeels werd afgegraven, vermoedelijk voor de constructie van de stroomopwaarts gelegen motte, zijn alleen de diepste archeologische sporen bewaard gebleven.

De opgraving gebeurde in het kader van het vierjarig Frankenproject (1997-2000). Dit project is een samenwerkingsverband tussen de Afdeling Archeologie van de K.U. Leuven en het Archeologisch Instituut van de V.U. Amsterdam. Het werd toegekend door het Vlaams-Nederlands Comité voor Nederlandse Taal en Cultuur (VNC) onder de supervisie van het FWO - Vlaanderen.

Het begin van de Romeinse bewoning

In de overgangsfase naar de vroeg-Romeinse periode zijn er op de site allerlei activiteiten gebeurd die nog vrij moeilijk te relateren zijn met de archeologische sporen. Eén van de meest opmerkelijke structuren uit deze vroege periode is zeker de v-vormige gracht met enkelbreker die sinds 1997 over een afstand van 235 m kon gevolgd worden (OPSTEYN-LODEWIJCKX-KUMPS 1998). Het zuidelijke deel heeft een nagenoeg rechtlijnig verloop en bevat een onderbreking van ongeveer 5 m die mogelijk één van de toegangen tot het omsloten terrein vormde. In het verloop van het noordelijke deel werd een scherpe knik vastgesteld. Op enkele plaatsen is het grachtprofiel nader onderzocht. Hierbij werd gevarieerd archeologisch materiaal aangetroffen: typische aardewerkvormen uit de La Tène IIIB-periode, donkere keramiek met kalkmagering en een zwarte teerlaag op binnen- en buitenrand, een vrij grote hoeveelheid kustaardewerk dat te vergelijken is met de Zuid-Hollandse vormen, een Avauciamuntje, verschillende fragmenten van armbanden in blauwe glaspasta en enkele slingerkogels. Op basis van de gegevens zijn we geneigd de gracht in een vroeg-Romeinse, bij voorkeur militaire context te situeren. Elders op de site zijn in andere structuren nog slingerkogels gevonden. In totaal werden er totnogtoe 15 stuks geteld. Ook de vondst van een bronzen hoofdje is een aanwijzing voor het belang van de site in deze periode (LODEWIJCKX-OPSTEYN-BILLIAU-KUMPS 1999). Na deze (vermoedelijk) militaire aanwezigheid ontstond er op deze plaats in de eerste helft van de eerste eeuw na Chr. een burgerlijke bewoning. De eerste houtbouwfase was waarschijnlijk bescheiden van omvang en bestond uit een niet al te groot huis met een centrale palenrij

van het Alphen-Ekeren-type en diverse 4-palenspijkers. In de vulling van de paalgaten werden fragmenten van een ribbenschaal en *terra nigra*-aardewerk gevonden. Na verloop van tijd werd dit huis vervangen door een groter gebouw met zware centrale nokpalen. De spijkers op het erf waren gebouwd op 6 en 9 zware palen.

Het villadomein

Vermoedelijk werd in het begin van de 2de eeuw iets verder op het erf een nieuw gebouw gezet. Van deze constructie zijn alleen maar enkele ondiepe paalgaten en de kelder bewaard gebleven. De rechthoekige kelder mat 5 m op 3 m en was vanaf het sleufoppervlak nog 1,5 m diep bewaard. De structuur had rechte, houten wanden en een vlak bodemverloop. Aan de noordoostelijke kant was er een houten trap, waarvan nog vage aanduidingen van treden en steunpalen waren overgebleven. Toen dit gebouw geen dienst meer deed, werd de kelder opeenvolgende malen gebruikt als afvalverbrandingsput. Op verschillende dieptes zijn er in het profiel roodverbrande vlekken van vuren te zien die iedere keer afgedekt werden met grond uit de onmiddellijke omgeving die 'vervuild' was met archeologisch materiaal uit vroegere perioden. De roodverbrande leemgrond concretiseerde zich iedere keer in een compacte massa van enkele cm dik. Uit het profiel is op te maken dat de geleidelijke opvulling van de kuil voornamelijk langs de zuidwestelijke zijde gebeurde. Van daaruit stabiliseerde de vulgrond zich in het horizontale vlak en onder druk van de massa zakte hij na verloop van tijd nog wat in. In de laatste, donkere opvullingslaag bevonden zich de meeste *archaeologica* w.o. een paar slingerkogels, een grote hoeveelheid aardewerk, veel dierlijk botmateriaal, verschillende spinschijfjes, een paar bronzen *fibulae* en enkele fragmenten van La-Tène-armbanden in gele en blauwe glaspasta. Hiertussen lagen ook 2 concentraties, al dan niet vertrapte, amfoorfragmenten van een type *Dressel 1B*. Het overige aardewerk is erg fragmentair maar bevat heel wat interessante stukken. Naast scherven van grote cilindervormige potten met besmeten wanden in La Tène II-traditie werden ook fragmenten van kommen met S-vormige profielen en potten en kommen met rechte of naar binnen gebogen rand uit de La Tène III B-periode aangetroffen. Opvallende stukken zijn de fragmenten van hard gebakken, verzorgd afgewerkte potten en kommen met gladde wanden, oxiderende eindbakking en op de schouder enkele smalle groeven. De versiering bestaat uit groeven of kamstreken, nagelindrukken of verzorgde ronde indrukken in banden. Daarnaast is ook heel wat aardewerk uit de overgangperiode naar de Romeinse tijd gevonden. Fragmenten van grote voorraadpotten met kleislik op de buitenwand, en andere vormen met een naar binnen gebogen afgeplatte, verdikte rand of met een S-vormig profiel zijn hiervoor typisch. Kenmerkend voor deze keramiek zijn de grijze tot zwarte pasta die overvloedig met kalk gemagerd is en de restanten van de zwarte teerlaag die op de binnen- en buitenrand gesmeerd is.

In de loop van de 2de eeuw werd het villadomein verder uitgebouwd en werden blijkbaar meerdere woonhuizen en ook schuren en stallingen gebouwd. Totnogtoe werd slechts 1 porticusgebouw met 2 hoekrisalieten grondig onderzocht (LODEWIJCKX 1995). Het werd opgericht op de plaats waar eerder het huis met zware centrale palenrij stond. Het badgebouw werd in een latere fase bijgebouwd. Onder de rechter hoekrisaliet was de kelder uitgegraven. Het gebouw was slecht bewaard, enkel de aflijning van de uitgegraven funderingen die met gruis opgevuld waren, kon opgetekend worden. Het archeologisch

onderzoek van de laatste twee campagnes toonde de aanwezigheid van nog 2 andere gebouwen aan. In een smalle zoekseuf werd onder een dikke pannenkoek de onderste stenen funderingslaag van een muur, die waarschijnlijk van het hoofdgebouw van het domein is, aangesneden. In '99 werd een hoek van een derde gebouw opgetekend.

Vermoedelijk waren de funderingen en een onderste muurgedeelte van de woonhuizen in kwartsietsteen opgetrokken. De rest was in vakwerkbouw opgebouwd. De kwartsietplaten moesten uit de streek ten zuiden van Tienen aangevoerd worden en werden op de site in regelmatige vorm gekapt. De stenen zijn in de loop der tijden over de site en in post-Romeinse structuren verspreid geraakt. In de 12de eeuw werden ze grotendeels gerecupereerd om de parochiekerk bij de motte te bouwen.

Het grote erf tussen de verschillende gebouwen werd d.m.v. van palissades, bestaande uit eenvoudige palenrijen, in verschillende delen gescheiden. Tussen het hoofdgebouw en het laatst aangesneden gebouw werden 3 parallelle rijen paalgaten opgetekend die mogelijk hiermee in verband gebracht kunnen worden maar het weinige archeologische materiaal laat geen nauwkeurige datering toe. In het sleufoppervlak was slechts de onderste 10 à 20 cm van de vulling bewaard. De meest oostelijke rij bestond uit een dubbele rij van vrij zware palen in noordwest-zuidoost richting. Westelijk van een aantal kelderhutten werden 2 parallelle palenrijen van ongeveer 20 m lengte opgetekend. Ze stonden 2,5 m van elkaar. Ook hier was de oriëntatie noordwest-zuidoost. De vulling van de paalgaten was meestal vrij homogeen en bevatte meestal wat dakpangruis en soms een moeilijk identificeerbaar scherfje.

Totnogtoe zijn er maar enkele kuilen met Romeins archeologisch materiaal op de relatief beperkt onderzochte oppervlakte van het landgoed opgegraven. De structuur van deze sporen is reeds vroeger uitvoerig besproken (OPSTEYN-LODEWIJCKX 1998). Wel werd het grafveld aangetroffen bij de aansluiting van het villadomein op de weg Tienen-Tongeren. De weinige crematiegraven die niet verstoord waren, bevatten materiaal uit de 2de en het begin van de 3de eeuw (LODEWIJCKX 1995: 215).

Het einde van de Romeinse bewoning

In het derde kwart van de 3de eeuw woedde een brand op het villadomein die het porticusgebouw en het hoofdgebouw grotendeels vernielde. De gebouwen werden na de brand niet heropgebouwd. Maar vermoedelijk werd het landgoed kort daarna al terug bewoond. De origine van de nieuwe bewoners is niet duidelijk: waren het de rechtmatige eigenaars of inwijkelingen van buitenuit? Waarschijnlijk situeerde de herbevolking van het terrein zich in een kleinere zone in de buurt van de braakliggende Romeinse gebouwen en werd het complex niet meer als een grootschalig individueel landbouwbedrijf uitgbaat. Mogelijk werd er een of andere verdedigingsstructuur opgebouwd naar het voorbeeld van gelijkaardige landbouwdomeinen in het Duitse Rijngebied maar daarvoor zijn er nog geen gegevens.

De archeologische sporen uit deze beginfase van de reoccupatie zijn minimaal. De reeks munten, die weliswaar in secundaire context op de site van Wange gevonden werden, getuigen echter van de continuïteit van de bewoning. Zo werden muntstukken aangetroffen van Tetricus, Aurelianus, Constantijn II, Constans, Constantius II, Valens, Valentinianus I, Gratianus en een niet-determineerbare munt van het einde van de 4de - begin 5de eeuw (determinatie prof. S. Scheers). De einde 4de eeuwse kern omvat de sporen van een

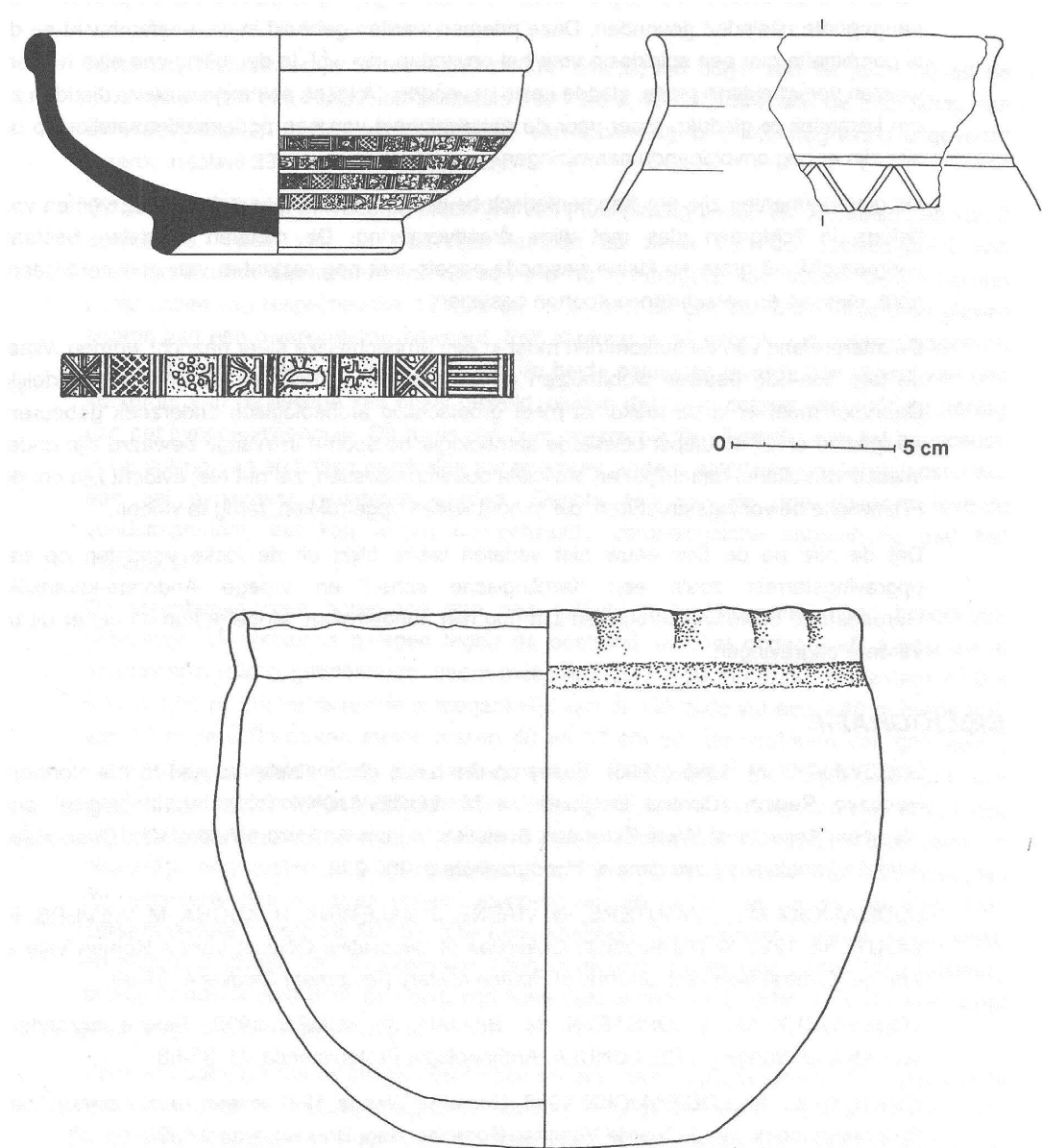
hutkom, die slechts voor een kwart kon opgegraven worden, met daarin *terra sigillata*-kommen met radstempelmotief en wat kleine fragmenten handgevormd aardewerk. Het kleine Frankisch inhumatiegrafveld, vlakbij de oudere Romeinse crematiegraven gelegen, was reeds in de oudheid verstoord. Bij een beperkt archeologisch onderzoek bleek een rond 440 gedateerde vrouwengraf met rijke bijgaven goed bewaard te zijn (LODEWIJCKX 1995: 217).

In het laatste kwart van de 5de eeuw werd er op de site een tweede concentratie hutkommen of kelderhutten uitgegraven. Het gebruik ervan duurde tot in de 6de eeuw. De hutkommen waren allemaal noordoost-zuidwest georiënteerd en maten 5 m op 3 m. Het zijn zesposten-constructies met 4 palen op de hoeken en nog 1 in het midden van elke korte zijde. De kelderhutten waren vanaf het sleufoppervlak slechts een 15-tal cm diep bewaard. Door de sterke bioturbatie was er geen gelaagdheid in de vulling meer te onderscheiden. In profiel hadden de hutkommen schuine tot rechte wanden en een vlakke bodem. De zware paalgaten waren tot 40 cm diep bewaard. In 2 hutkommen werd in de centrale as nog een derde paal vastgesteld die als extra nokbalk moet geïnterpreteerd worden. Ook werden een aantal paalgaten buiten de hutkom aangetroffen die ook als bijkomende dakondersteuning dienden. Bij de hutkommen werden geen afvalkuilen of andere samenhangende (bewonings)sporen aangetroffen.

Het archeologische materiaal uit de vulling van de hutkommen is gevarieerd maar verschilt sterk in kwaliteit en kwantiteit per hutkom. De meest opmerkelijke vondst is een *terra sigillata*-kom type *Chenet 320*, met vroegchristelijke radstempelmotieven (var. *Chenet 181*), waarvan de rand en de bodem in twee verschillende hutkommen werd gevonden. Op deze stempel zijn enkele geometrische motieven, het dubbele kruis, een duif, kelk, druiventros en het St.-Andreaskruis te zien. Deze motieven zijn typisch voor de vroegchristelijke symboliek maar duiden er zeker niet op dat de bewoners van de nederzetting christelijk geïnspireerd waren. Het is de eerste maal dat deze stempel buiten het verspreidingsgebied van de Maasvallei is aangetroffen. De datering ervan ligt in het derde kwart van de 5de eeuw. In dezelfde context als het randfragment werd een klein wandfragment met *Chenet 181*-stempel gevonden. In een andere hutkom werden enkele fragmenten *terra sigillata* aangetroffen van minderwaardige kwaliteit. De pasta en de afwerking van de vormen, vooral de merkwaardige bodem, duiden op namaakproductie waarvan het atelier nog niet vaststaat. Daarnaast werden ook enkele fragmenten in een vrij zeepachtig aanvoelende pasta van lage, geknikte kommetjes uit Chatel-Chéhéry gevonden.

Het handgevormd aardewerk omvat o.a. een haast volledige pot met een licht bolle bodem en een rechte, in vorm geknede rand die gemarkeerd wordt met een ondiepe groef, een dikke geknikte wandscherf met diepe ronde indrukken en een randscherf met Saksisch geïnspireerde enkelvoudige chevronversiering. Het wielgedraaid aardewerk omvat voornamelijk wijdmondige potten met een bolle buik en een vlakke tot licht opgehoogde bodem. De donkere pasta is meestal sterk met kwarts verschaald. Van deze vormen zijn verschillende groottes van een 'gebruiksservies' gevonden. Daarnaast werden ook fragmenten van tonvormige bekertjes en potten met dekselgeul - waarvan 1 fragment in Eifelwaar, type *Alzey 27* - aangetroffen. Een bijzondere vondst zijn de twee gestempelde

scherven van biconische potten: de ene is versierd met eenvoudige blaadjes en kleine ronde wielmotieven, de andere heeft grote zonnestraalmotieven. In een kuiltje naast een van de hutkommen werd een nagenoeg volledig oorpotje in Eifelkeramiek, type *Pirling 152* opgegraven.

Wange-Damekot: vroegchristelijke *terra sigillata*, randscherf met chevronversiering en handgevormde pot uit één van de hutkommen.

Naast dierlijk botafval werden ook diverse bewerkte voorwerpen in hertshoorn en been teruggevonden. In een hutkom werden twee rechthoekige kammen in hertshoorn aangetroffen. Eén kam heeft twee rechthoekige sierplaten, versierd met smalle groeven, die met ijzeren nageltjes bevestigd zijn. Van de andere kam is enkel de basisplaat waarin de tanden werden uitgezaagd, bewaard gebleven. Een speciale vondst is het afgezaagde uiteinde van een geweitak. Deze werden vaak gebruikt om keramiekstempels van te maken. In de meest noordelijke hutkom werden 3 gepolijste/gladde benen priemen met aangepunte uiteinden gevonden. Deze priemen werden gebruikt in de weefambacht en dit in combinatie met een spinklosje voor het opwinden van wol. In de vulling van elke hutkom werden verscheidene platte, gladde keien gevonden. Volgens sommige auteurs dienden ze om keramiek te gladden maar voor de aanwezigheid van een pottenbakkersatelier op de site zijn er nog onvoldoende aanwijzingen.

De glasfragmenten zijn erg fragmentarisch bewaard. Het zijn meestal randfragmenten van bekers in lichtgroen glas met witte draadversiering. De metalen vondsten bestaan voornamelijk uit grote en kleine gesmede nagels met nog restanten van gemineraliseerd hout, messen en verschillende soorten beslagen.

De interpretatie van de hutkommen moet in een ambachtelijke sfeer gezocht worden. Waar de late 5de-6de eeuwse woonhuizen op de site zich situeerden, is nog niet duidelijk. Daarvoor moet er in de toekomst meer grootschalig archeologisch onderzoek gebeuren. Aangezien enkel de diepst bewaarde archeologische sporen in Wange bewaard zijn onder invloed van allerlei natuurlijke en artificiële bodemprocessen, zal het niet evident zijn om de Frankische bewoningsstructuren, die in hout waren opgetrokken, terug te vinden.

Dat de site na de 6de eeuw niet verlaten werd, blijkt uit de losse vondsten op het opgravingsterrein zoals een Karolingische scherf en vroege Andenne-keramiek. Gerelateerde bewoningsstructuren zijn nog niet aangetroffen. Mogelijk komen die er uit bij verdere opgravingen.

Bibliografie

LODEWIJCKX M. 1995 (1996). Essay on the Issue of Continuity applied to the Northern Hesbaye Region (Central Belgium). In M. LODEWIJCKX (ed.), *Archaeological and Historical Aspects of West European Societies, Album Amicorum André Van Doorselaer, Acta Archaeologica Lovaniensia, Monographiae* 8: 207-220.

LODEWIJCKX M., L. WOUTERS, W. VIAENE, J. SALEMINK, H. KUCHA, M. WEVERS en R. WOUTERS 1993. A Third-century Collection of Decorative Objects from a Roman Villa at Wange (Central Belgium), *Journal of Roman Military Equipment Studies* 4: 67-99.

LODEWIJCKX M., L. OPSTEYN, M. BILLIAU en F. KUMPS 1999. Enkele bijzondere vondsten te Wange (VI-Bt), *LUNULA. Archaeologia Protohistorica* VII: 87-88.

OPSTEYN L. en M. LODEWIJCKX 1998. Romeins Wange 1997 in een ruimer perspectief, *Programmaboek van de Vierde Vlaamse Romeinendag, Brussel, 1 april 1998*: 13-16.

OPSTEYN L., M. LODEWIJCKX en F. KUMPS 1998. Nieuwe gegevens over de IJzertijd te Wange-Damekot (VI-Bt), *LUNULA. Archaeologia Protohistorica* VI: 75-76.

EEN ROMEINSE LANDELIJKE NEDERZETTING TE SMEERMAAS (LIMBURG)

DIRK PAUWELS EN GUIDO CREEMERS

Nabij de Ducatonweg te Smeermaas stootte men bij het begin van de jaren 50 op de muurresten van een Romeinse kelder. In 1993 werd, voorafgaand aan de uitbreiding van de industriezone, op de plaats 'Kerkveld' een archeologische noodopgraving uitgevoerd waarbij in totaal 2300 m² werd onderzocht.

De houtbouwsporen omvatten 8 palenrijen van (huis)plattegronden en de paalsporen van 3 spiekertjes. Twee van de palenrijen kunnen op basis van de aanwezigheid van revolvertaskuilen geïnterpreteerd worden als de nokdragers van tweeschepige houten constructies van respectievelijk 18 x 12 en 16 x ? m). Bij één van deze structuren bleven sporen van een dwarsindeling bewaard. Een datering is, bij gebrek aan oversnijdingen en vondstmateriaal, niet eenvoudig. Eén van de beide palenrijen leverde één scherf van een kurkurne, van de tweede kan enkel gesteld worden dat de rij dateert van vóór de aanleg van het hypocaustgebouw. Op basis van puin, waarschijnlijk afkomstig van het hypocaust, in de vulling van sommige paalkuilen kunnen twee andere palenrijen gelijktijdig/posterieur aan het hypocaust gedateerd worden. Slechts één van de drie spiekers leverde vondstmateriaal, dat kan wijzen op eenzelfde chronologische samenhang met het hypocaust.

De steenbouwsporen horen toe aan een kelder en het hogervernoemd hypocaustgebouwtje. De kelder is gelegen tegen de oostwand van het opgegraven areaal en is noordoost-zuidwest georiënteerd. Intern meet hij 5,80 x 2,80 m (16,50 m²), extern 7,00 x 3,70 à 4,00 m. De kelderruimte is toegankelijk aan de zuidzijde via een 1,40 m brede trap van 11 treden. De muren meten tussen 40 en 60 cm dik: de muurkern van grindkeien, silexknollen, zandsteen- en dakpanfragmenten is afgewerkt met een parament van vierkante tot rechthoekige tufsteenblokjes. Enkel in de noordmuur, die voorzien is van een keldergat, komen ook occasioneel blokjes in andere steensoorten voor. De muren vertonen plaatselijk nog resten van een witgrijze bepleistering. In de zuid- en oostmuur zijn respectievelijk drie en twee nissen voorzien van 60 cm breed en 44 cm diep. Hun oorspronkelijke hoogte zal 80-85 cm bedragen hebben. De paramenten van de oost-, west- en zuidmuur alsook van de oostelijke trapgangmuur zijn boven de zesde laag tufsteenblokken onderbroken door een laag van twee dakpannen. In de oost- en zuidmuur vormt deze laag de bodem van de nissen.

Voor een datering van de kelder beschikken wij over *terra-sigillata*-scherven uit één van de kuilen in de bodem, die de vulling ervan situeren in/na de periode Domitianus-Trajanus. De aanleg van de kelder kan dus in de eerste eeuw geplaatst worden. Deze fase is afgedekt met een vondstenvrij pakket dat op zijn beurt wordt doorsneden door een grote kuil. Het jongste materiaal hieruit hoort thuis in de eerste helft van de derde eeuw. Aardewerk-*links* laten veronderstellen dat tussen de opvulling van deze kuil en de volledige vulling van de kelderruimte een niet al te grote tijdsspanne kan verlopen zijn. Het aardewerk uit de

vulling/puinpakket dateert hoofdzakelijk uit de tweede helft van de tweede en de eerste helft van de derde eeuw, met uitlopers in de eerste helft van de vierde eeuw.

Het hypocaustgebouw ligt op een 6-tal meter ten noordoosten van de kelder en is eveneens noordoost-zuidwest georiënteerd. De hypocaustruimte meet intern 3,50 x 2,90 m, extern max. 4,20 x 4,90 m. De muren zijn 60 tot 80 cm dik, het binnenparament in regelmatig bekapte zandstenen blokjes is afgewerkt met een laagje roze mortel. Uit de ronde afdrucken en de kruisvormig gemerkte meetpunten in de kalk op de bodem kan men afleiden dat er 38 *pilae* hebben gestaan. De bewaarde ronde tegels meten 21,5 cm in diameter en zijn 4 à 4,5 cm dik. De noordmuur van de ruimte is doorbroken door een 40 cm breed stookkanaal tussen twee muurtjes van ca 2,50 m lang en ca 30 cm breed. Van deze muurtjes zijn alleen negatieve sporen bewaard. De beide fazen van de vloer van dit kanaal en de stookplaats bestaan uit op hun smalle kant gezette tegels. Het schaarse vondstmateriaal laat niet toe deze fazen chronologisch te precizeren. De vulling van de hypocaustruimte bevatte een hulsscharnierfibula van een type dat thuishoort in de tweede helft van de eerste en de eerste helft van de tweede eeuw.

In het noordelijke deel van de site werden twee parallelle greppels (2,75 m van elkaar) blootgelegd over een lengte van 28 m. Bovenaan bedraagt hun breedte doorgaans 45 à 60 cm, op de vlakke tot afgeronde bodem zijn zij 30 tot 45 cm breed. De diepte ervan schommelt rond 10 cm. Het aardewerk uit de vulling hoort thuis in de eerste en de eerste helft van de tweede eeuw. Vlakbij deze dubbele greppel liggen vlak naast elkaar twee beer-/waterputten met een diepte van respectievelijk 4,90 en 2,20 m. Het vondstmateriaal dateert respectievelijk uit de tweede-derde eeuw en de eerste eeuw (en begin tweede eeuw).

Aan de overkant van het opgravingsterrein werden twee afzonderlijke secties van waarschijnlijk eenzelfde greppel teruggevonden, respectievelijk 12 m en 4,50 m lang. De bovenbreedte bedraagt 40 tot 55 cm, de bodem is vlak tot komvormig en ligt 10 cm diep. Op basis van de gelijkaardige vulling en afmetingen en hetzelfde verloop van de segmenten, kan men ervan uitgaan dat beide stukken deel uitmaakten van één greppel waarvan een stuk is verdwenen. Een verbinding van de segmenten resulteert in een greppel met een lichtgebogen tracé over een lengte van 28,75 m (12 + (12,50) + 4,25 m). Het aardewerk dateert de vulling ervan in de tweede eeuw en de eerste helft van de derde eeuw.

Verspreid over het opgravingsareaal liggen, naast paalgaten die niet tot huisplattegronden kunnen geconfigureerd worden, een aantal kuilen waarvan sommige door de opgraver als afvalkuilen worden geïdentificeerd, een occasioneel geval als graansilo. De vulling van drie van dergelijke kuilen kan op basis van het vondstmateriaal in de eerste eeuw gedateerd worden.

Een fazering van het sporenbestand wordt bemoeilijkt door enerzijds de schaarste en anderzijds de ongelijke distributie van het schervenmateriaal over de site. Verschillende van de rijen paalgaten bevatten geen vondsten en kunnen ook niet op basis van andere criteria in één of andere chronologische verhouding tot elkaar gezet worden.

De oudste sporen, nl. de paalkuilen van twee tweeschepige huisplattegronden (rij 1 en 5) en drie kuilen (sporen 3, 59 en 107), werden reeds opgevuld in de eerste eeuw. De eerste fase van de kelder eindigt eveneens in diezelfde eeuw of de eerste helft van de tweede eeuw, periode waarin misschien ook het hypocaust reeds buiten gebruik is. Indien dit laatste effectief het geval is, dan kunnen eventueel twee palenrijen (nr. 2 en 4) en één van de spiekers op basis van puin in hun vulling ook in deze periode gedateerd worden. Tenslotte hoort ook de vulling van één van de (of beide) beerputten alsook van de dubbele greppel reeds in deze tijdsspanne. De vulling van de enkelvoudige greppel bevatte aardewerk van de tweede eeuw en de eerste helft van de derde eeuw. Hetzelfde geldt voor het opvullingspakket in de kelderruimte, hoewel hier bepaalde vormen ook nog in de eerste helft van de vierde eeuw kunnen voorkomen.

Sinds de ontdekking in de jaren 50 van de kelder werd gesproken van de 'villa' van Smeermaas. De nieuwe opgravingen leverden, met uitzondering van het hypocaustgebouw en de kelder, geen (uitbraak)spoor van andere fundamenteën of muren, wel houtbouwsporen van een Romeinse landelijke nederzetting waar in de eerste eeuw ook reeds steenbouw aanwezig was. Men kan de resten zien als een deel van de bijgebouwen van een villa-domein (zoals bijv. het naburige Neerharen-Rekem) en ervan uitgaan dat in het niet opgegraven deel een stenen hoofdgebouw verscholen ligt. Dit is waarschijnlijk het soort villa waar men in de 50er jaren aan dacht. Anderzijds kan men argumenteren dat de opgraving net in een essentieel deel van de nederzetting gebeurde: op het eerste zicht lijkt er namelijk een verband tussen een aantal palenrijen en de twee stenen structuren, in de zin dat het geheel zou kunnen gezien worden als een houtbouw met *porticus*, voorzien van een stenen hypocaust en kelder. Een dergelijke omschrijving doet denken aan de proto-villa's van geromaniseerde leden van lokale elite, zoals die door Nederlandse archeologen werden herkend op omgreppelde sites zoals Druten (rivierengebied) en Oss-Ussen-Westerveld (zandgronden), en ook werd voorgesteld voor de inheemse nederzettingssporen te Mortsel bij Antwerpen. Een dergelijke inheemse bouwvorm aangevuld met aan de villa-architectuur ontleende elementen wordt globaal gesitueerd in de tweede eeuw.

Het aardewerkensemble van Smeermaas omvat slechts een weinig handgevormd aardewerk en uit de ruimtelijke distributie ervan blijkt dat het bijna uitsluitend geconcentreerd is ten noorden van de dubbele greppel, terwijl aan deze zijde helemaal geen wielgevormd aardewerk wordt aangetroffen. Een gelijkaardig beeld levert ook de verspreiding van fragmenten bouwaardewerk, pleister en mortel. De dubbele greppel zou de rand van de nederzetting, of van het (proto-)villa-terrein kunnen aanduiden (als afbakening van een villa-terrein, bijv. Hamois/Emptinne (Lux)).

Toch is de nodige voorzichtigheid bij de proto-villa interpretatie geboden. Zo zou de dubbele greppel ook een landweg zou kunnen zijn, zoals bijv. te Voerendaal (NI., hier wel meer dan 4 m van elkaar), en dienen de distributie-verhoudingen gezien te worden in het licht van de verhouding in opgegraven oppervlakte aan weerszijden van de dubbele greppel. Bovendien, en meer fundamenteel, zou één van de rijen nokdraggers als buitenwand van de proto-villa moeten gediend hebben, terwijl dan aan de tegenoverliggende zijde lichtere palen zouden gebruikt zijn.

Bibliografie

DE BOE G. 1966. De Gallo-Romeinse nederzetting op de 'Steenakker' te Mortsel (Antwerpen), *Archaeologia Belgica* 94, Brussel.

DE BOE G. 1988. Die Siedlungsgeschichte der villa rustica zu Neerharen-Rekem (Belgien). In H. HILLER (ed.), *Villa rustica. Römische Gutshöfe im Rhein-Maas-Gebiet*, Freiburg: 14-17.

SLOFSTRA J. 1991. Changing Settlement Systems in the Meuse-Demer-Scheldt Area During the Early Roman Period. In N. ROYMANS en F. THEUWS (eds.), *Images of the Past. Studies on Ancient Societies in Northwestern Europe* (SPP 7), Amsterdam: 131-199.

DE NOODOPGRAVING AAN HET VRIJTHOF TE TONGEREN (LIMBURG)

TIM BELLENS, ALAIN VANDERHOEVEN EN GEERT VYNCKIER

In februari 2000 werd de noodopgraving van een terrein op de hoek van het Vrijthof en de *Piepelpoel* te Tongeren afgesloten. Daarmee kwam een einde aan een bijna twee jaar durend onderzoek van een door de bouw van een gerechtshof bedreigd terrein met een oppervlakte van ca. 2000 m². De opgraving werd gefinancierd door het IAP en de directie Hasselt van de Regie der Gebouwen. Bijkomende steun ontvingen we van de provincie Limburg en de stad Tongeren. Alhoewel het eigenlijke graafwerk nog maar pas beëindigd is, zal hier toch gepoogd worden een kort overzicht te geven van de bewoningsgeschiedenis van het terrein in de Romeinse periode.

De bedreigde zone ligt op de overgang van de top van de Tongerse heuvelrug naar de helling van de Jekervallei. In de periode van het einde van de 1ste eeuw v. Chr. tot in de tweede helft van de 3de eeuw ligt het vrij centraal binnen de Romeinse stad. In de 4de eeuw bevindt het zich ca. 100 m buiten de laat-Romeinse omwalling. Het bevindt zich ook net buiten de 10de en 12de eeuwse versterkingen van het Tongerse monasterium, maar ligt weer centraal binnen de 13de eeuwse stadsmuur.

De zuidelijke grens van het terrein valt samen met een oost-west-georiënteerde zijstraat van het dambordplan. Een noord-zuid-gerichte zijstraat van het dambordplan bevindt zich in het uiterst westelijk gedeelte van het terrein. Beide kruisen elkaar in de zuidwesthoek van de opgravingszone. Het kruispunt is echter in het verleden al weggegraven tijdens de bouw van een laatmiddeleeuwse of postmiddeleeuwse waterput en kelder. De opgraving heeft voor beide straten interessante sporen van de Tongerse straataanleg opgeleverd. Het traject van de oost-west-gerichte straat wordt doorsneden door een greppel. Die moet uit de ontstaansfase van de stad dateren (ca. 10 v. Chr.) en bij de ingebruikneming van het stratennet (Augusteïsche tijd) al zijn dichtgegooid. Van beide straten waren in het onderste vlak ook duidelijke sporen van een beschoeiingssysteem zichtbaar. Ze tekenen zich af als rijen kleine rechthoekige paaltjes. Vermoedelijk bevond zich tussen die houten paaltjes vlechtwerk, dat de stenen fundering en kiezel van de eerste wegverharding (Claudisch) op zijn plaats moest houden. Het profiel van beide straten toont een opeenvolging van funderingen van steenblokken, afgedekt met kiezellagen, waarop vaak nog een oud loopvlak herkenbaar is. Tot vijf elkaar in de tijd opvolgende loopvlakken zijn bewaard gebleven. Plaatselijk zijn onder de oudste wegverharding karresporen zichtbaar, die herinneren aan de tijd toen het Tongerse dambordplan slechts uit aarden wegen bestond. Ook valt op, dat de straten in de loop der eeuwen smaller werden en dat er steeds meer bouwpuin en nederzettingsafval in de verharding verwerkt werd.

Er moet enig verschil hebben bestaan tussen de Romeinse en huidige topografische situatie van het terrein. In de huidige situatie helt het terrein lichtjes van noord naar zuid naar beneden. Aan de zuidelijke rand liggen de Romeinse sporen echter veel minder diep (ca. 1 m) onder het huidige loopvlak dan aan de noordelijke rand (ca. 3 m). De Romeinse gelaagdheid zelf is beter bewaard in het westelijk gedeelte van het terrein dan in het oostelijk. Dit alles wijst erop dat in de Romeinse tijd het terrein veel minder van noord naar

zuid naar beneden helde en dat het oostelijk gedeelte hoger gelegen heeft dan het westelijke.

De Romeinse stratigrafie wijkt enigszins af van wat we op de nabijgelegen opgravings-terreinen van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum en het gerechtshof aan de Kielenstraat kennen. Opvallend is, dat in de pre-Flavische periode het terrein in slechts geringe mate is opgehoogd geweest. Zelfs de karakteristieke brandlaag van 69/70 is nauwelijks herkenbaar. Spectaculaire ophogingen vonden pas na deze brand plaats. Plaatselijk is een dik ophogingspakket aangetroffen dat als basis gediend heeft voor de Flavische en 2de-eeuwse bewoning. Deze woonniveaus worden eveneens plaatselijk afgedekt door een brandlaag, die we in de tweede helft van de 2de eeuw situeren. Loopvlakken uit latere perioden zijn niet bewaard. Alleen aan de noordelijke rand van het terrein is een slecht bewaard niveau zichtbaar geweest, dat zo hoog in de gelaagdheid zit, dat het wel eens uit de laat-Romeinse tijd zou kunnen dateren.

De verschillende bewoningsfasen van het opgravingsareaal zijn tijdens de *Romeinendag* van 1999 al uitvoerig behandeld geweest. De bijgekomen opgravingsvlakken hebben daar weinig verandering in aangebracht. De oudste sporen dateren uit de periode van de aanleg van het stratennet (ca. 10 v. Chr.) en bestaan uit kuilen en greppels. Een enkel rijtje aangepunte paaltjes met een diameter van ca. 5 cm kan tot deze fase worden gerekend. Bijzondere vondsten uit die vroege periode zijn met name een slingerkogel en gedeelten van een menselijke schedel. Sporen uit de Augusteïsch-Tiberische periode, de tijd van de eerste permanente bewoning van de stad, waren niet herkenbaar. Mogelijk heeft het terrein aan het Vrijthof langer braak gelegen dan het nabijgelegen terrein aan de Kielenstraat, waar we de resten van verschillende woonstalhuizen uit die fase hebben aangetroffen. Pas omstreeks het midden van de 1ste eeuw schijnt enige bewoning van betekenis op het terrein aanwezig te zijn geweest. Veel kan het niet geweest zijn. Daarop wijst de weinig ontwikkelde brandlaag van 69/70. De Flavische en 2de-eeuwse gebouwen zijn, zoals reeds gezegd, op kunstmatige terrassen aangelegd. Het gaat om houtbouw, die in de tweede helft van de 2de eeuw afbrandt. Op één plek zijn de verkoolde balken van een gedeelte van een dergelijke houtbouw bewaard gebleven. We vermoeden dat in die periode ambachtelijke activiteiten op het terrein hebben plaatsgegrepen. Metaalbewerking en extractie van secundaire dierlijke producten zijn in het afval herkenbaar. In de tweede helft van de 2de eeuw en 3de eeuw hebben stenen gebouwen op het terrein gestaan. In feite gaat het grotendeels om stenen sokkelmuurtjes met houtlemen bovenbouw. De (overwegend) uitbraaksporen suggereren het bestaan van drie verschillende constructies. Van de westelijke is het gedeelte dat uitgaat op de noord-zuid-georiënteerde straat bewaard gebleven. Het gaat naar allen waarschijnlijk om een stadswoning met rechthoekige plattegrond. Van de middelste is de aard niet meer te bepalen. Uit de vele elkaar doorsnijdende uitbraaksporen is geen duidelijke plattegrond meer te reconstrueren. Het gebouw heeft minstens drie bouwfases gekend. Van de oostelijke, tenslotte, is vooral de kelder goed bewaard gebleven. Waarschijnlijk gaat het ook hier om een stadswoning met rechthoekige plattegrond, die uitgaat op de oost-west-georiënteerde straat. Tijdens de opgraving kwam enig laatromeins materiaal aan het licht. Het is echter niet duidelijk of dit samenhangt met permanente 4de eeuwse bewoning op deze plek.

ROMEINSE NEDERZETTINGEN OP HET DISTRIGASTRAJECT TUSSEN OUPEYE EN LANAKEN (LIMBURG)

ANTON ERVYNCK, DIRK PAUWELS, ALAIN VANDERHOEVEN EN GEERT VYNCKIER

Van mei tot oktober 2000 begeleidde de Tongerse buitendienst van het IAP de aanleg van een gasleiding van Distrigas tussen Oupeye (prov. Luik) en Lanaken (prov. Limburg). Over een afstand van 17 km werd dwars doorheen het landschap een strook van 15 m breed ontzood. Daarin werd een sleuf van 2 m breed en 2 m diep uitgegraven, waarin de gasleiding werd geplaatst. De ontzode zone werd vervolgens omgeploegd en de teelaarde weer teruggelegd. Over de hele breedte van de sleuf zou het bodemarchief op die manier opgeruimd worden. Aangezien we nog maar weinig weten van het zuid-Limburgse cultuurlandschap tussen Tongeren en Maastricht in prehistorische tijden, Romeinse periode en Middeleeuwen, leek het dan ook verantwoord aan deze bedreiging de nodige aandacht te besteden. Het hele traject op Limburgs grondgebied werd verkend en zeven vindplaatsen werden gelokaliseerd: één neolithische te Herderen, drie uit de ijzertijd te Val-Meer, Herderen en Lafelt en drie Romeinse, te Val-Meer (Bolderstraat), Val-Meer (Leemkuilstraat) en Lafelt. Hier zal alleen aan de Romeinse vindplaatsen aandacht geschonken worden.

Val-Meer

Te Val-Meer (Bolderstraat) kwam een drietal laat-Romeinse graven aan het licht. Een eerste graf bestond uit een min of meer vierkante kuil (ca. 1,5 m x 1,8 m), waarin de crematie en brandstapelresten over de gehele bodem verspreid lagen. In de hoek van het graf stond een reeks grafgiften: een grote pot met dekselgeul in Eifelceramiek en een ruwwandig bord met daarin een smeltkroes en een ruwwandig flesje (zgn. amfoorstop). Een tweede graf (ca. 1 m x 1,5 m) was waarschijnlijk een inhumatie. Skeletelementen waren niet bewaard, maar een langwerpige verkleuring op de bodem van de grafkuil suggereert dat het om een lijkbegraving gaat. Tot de grafgiften horen twee stuks glas (een konische beker en een fles) en drie stuks aardewerk (een kommetje in Eifelceramiek, een ruwwandige pot en een gladwandige kruik). Een derde graf was vrijwel geheel verdwenen. We nemen het bestaan ervan aan op grond van een concentratie van een munt, een gesp en een onherkenbaar verroest ijzeren voorwerp.

Te Val-Meer (Leemkuilstraat) doorsneed het gasleidingstraject blijkbaar de periferie van een villaterrein. Over een afstand van ca. 65 m lagen kuilen en paalsporen verspreid. De kuilen waren op het werkvlak vrij ondiep en onregelmatig. Ze bevatten slechts weinig materiaal, waaronder een kleine hoeveelheid laat-Romeinse vondsten (ondermeer een versierde wandscherf van een *Chenet* 320 was herkenbaar). De paalsporen vertoonden te weinig samenhang om een plattegrond te kunnen reconstrueren. Plaatselijk leken ze wel in eenzelfde richting te zijn georiënteerd. Mogelijk gaat het daar om een laat-Romeinse constructie. Eén van de paalsporen doorsnijdt immers een oudere Romeinse kuil.

Lafelt

Te Lafelt kwamen de meeste Romeinse sporen tevoorschijn. Het betrof hier een terrein waarvan reeds uit het verleden bekend was dat er een Romeinse villa moet hebben gestaan. Binnen het gasleidingstraject konden over een afstand van ca. 125 m sporen van zowel houtbouw als steenbouw opgetekend worden. Tot de houtbouw kunnen we een viertal rijen paalsporen rekenen. We interpreteren ze als rijen middenstaanders van tweeschepige woonstalhuizen. Ze komen in twee zones voor. In een eerste zone troffen we twee rijen van respectievelijk 4 en 3 middenstaanders aan. In een tweede zone bevonden zich drie rijen, min of meer parallel aan mekaar: twee rijen van 4 en één rij van 3 paalsporen. Het moet bijgevolg om drie woonstalhuizen gaan die elkaar in de tijd hebben opgevolgd. De rijen staan immers te dicht bij mekaar om tot gelijktijdige constructies te kunnen behoren. In beide genoemde zones werd de houtbouw opgevolgd door steenbouw. In de eerste zone betreft het een kelder waarvan een gedeelte van de muren tot een hoogte van ca. 1 m bewaard is gebleven. De rest van het gebouw is volledig weggeërodeerd. In de tweede zone troffen we de uitbraaksporen van een klein gebouw aan. Ze waren op het werkvlak nog slechts een 20-tal cm diep. Ze vormden een plattegrond van twee rechthoekige vertrekken een klein vierkant zijvertrek. Het lijkt erop dat het gasleidingstraject aangelegd is ter hoogte van twee stenen bijgebouwen van een villa, met houten voorlopers.

Van het overige Romeinse sporenbestand zijn twee merkwaardige kuilen vermeldenswaard. Van een eerste kuil ontgaat ons de functie. Het gaat om een bijna vierkante uitgraving van ca. 2 m x 2 m, met rechte wanden en een vlakke bodem. De wanden waren tot halverwege de bodem rood uitgegloeid. Er is blijkbaar en vuur in gestookt op het ogenblik dat de kuil nog half open lag. Dit wordt trouwens bevestigd door de aanwezigheid van een verkoolde balk op de onderste opvullaag en een dik pakket verbrande leem in de bovenste vulling. De tweede kuil interpreteren we als een uiting van ritueel gedrag. Het gaat om het oudste Romeinse spoor dat we te Lafelt hebben aangetroffen (Claudische tijd). De kuil is ca. 1,6 m x 2,5 m, heeft rechte wanden en een vlakke bodem. De opvulling is vondstenloos. We troffen er alleen een concentratie van brokstukken van een maalsteen in aan. Op de bodem van de kuil lag echter een merkwaardige hoeveelheid vondsten gespreid. Het gaat om verbrijzeld aardewerk (overwegend kruiken), een vrijwel intacte olielamp in aardewerk, splinters van lichtblauwe glaspasta, fragmenten brons en ijzer en een hoeveelheid dierenbeenderen. Het dierenbot lijkt afkomstig van een beperkt aantal individuen (twee subadulte schapen en twee subadulte varkens). Verder is er een kleine hoeveelheid los bot van adult varken, rund, kip, eend, een niet nader te identificeren zangvogel, paling en een niet nader te identificeren karperachtige (det. W. Van Neer). Het wekt de indruk van afval van een (rituele) maaltijd te zijn, en niet van volledig geofferde dieren.

Tenslotte kwamen op twee plaatsen gedeelten van laat-Romeinse grachten aan het licht. Ze zijn op het werkvlak ca. 2 m breed en hebben een V-vormig profiel. De opvulling bestaat onderaan uit een opeenvolging van fijne inspoelingslaagjes en bovenin uit grote hoeveelheden bouwpuin en brandafval. Mogelijk horen de twee aangesneden grachtgedeelten tot één en dezelfde omgrachting van het tweede bijgebouw van de Romeinse villa, dat toen mogelijk nog in gebruik was.

PON(TE)S MOSAE

DE ROMEINSE BRUG(GEN) VAN MAASTRICHT

NIEUWE DUIKCAMPAGNES

TITUS A.S.M. PANHUYSEN

Sedert het begin van de jaren negentig is de belangstelling voor de Romeinse brug van Maastricht weer volop aanwezig onder Nederlandse archeologen en duikers. Dat was mede onder invloed van de ontdekking van de laat-Romeinse brug van Cuyk en de inspirerende computermodellen die het resultaat waren van meer dan twee jaar duikonderzoek. Kort na de publicatie van het boek 'Romeins Maastricht en zijn beelden' (1996) door de spreker dat o.a. eerdere sculptuurvondsten uit de resten van de Romeinse brug van Maastricht behandelt, startten de voorbereidingen voor een hernieuwd onderzoek op de maasbodem. In het voorjaar van 1999 is er twee weken gedoken door een duikteam van het Nederlands Instituut voor Scheeps- en Onderwater-Archeologie (NISA), een onderdeel van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, om de vindplaats nader in kaart te brengen. Het betreft dus niet alleen de resten van de Romeinse Maasbrug (1ste tot 13de eeuw), maar ook een verzamelplaats van bewerkte en deels gebeeldhouwde steenblokken uit de Romeinse nederzetting die in de 4de eeuw rondom die brug als stroombrekers zijn gedumpt. In het komende voorjaar zal een tweede duikcampagne plaatsvinden.

Het onderzoek vindt plaats op initiatief van de gemeente Maastricht die enerzijds een zo goed mogelijke documentatie van het Romeinse monument op de Maasbodem wil verkrijgen, en anderzijds inzicht in de actuele situatie en in de mate van bedreiging ten gevolge van de intensieve scheepvaart en vervuiling van het Maaswater. Wellicht zal later besloten kunnen worden wat er met deze 'cultuurhistorische schat' dient te gebeuren. Het project is mogelijk gemaakt door de welwillende en zeer actieve medewerking van Rijkswaterstaat, directie Limburg, en de Dienstkring Maastricht-Maas.

Nu al staat vast dat de eerste - kortdurende - professionele duikcampagne sedert 1965 slechts de aanzet van een volledige documentatie was. Het gebied van de Romeinse Maasbrug omvat een oppervlakte van 3000 m², het hele gebied met diverse Romeinse resten (waaronder veel bewerkte steenblokken) beslaat wel 8000 m². De duikers, onder leiding van drs. A. Vos van het NISA, hebben in 1999 slechts 400 m² gedocumenteerd. Er is met zes man gedoken. Het archeologisch werk onder water in een binnenwater als de Maas is een moeizame klus. Het zicht is doorgaans slechts 30 cm, na zware regenval slechts enkele centimeters (als gevolg van modder en slib), en onder uiterst gunstige omstandigheden 80 cm of zelfs meer. Geen duiker heeft volledig overzicht onder water, alles hangt af van het samenbrengen van de gegevens door de leden van het duikteam. Behalve met traditionele meettechnieken is gewerkt met geavanceerde meetssystemen door Rijkswaterstaat en de afdeling geo-informatie van de gemeente Maastricht, zodat voor de eerste keer op de centimeter nauwkeurig bepaald kon worden waar de Romeinse vondsten liggen. Ook zijn onder water fotografische en video-opnamen gemaakt. Zeer bijzonder was de introductie van *multibeam*-metingen in relatie tot een nieuw verwerkingsprogramma (Quinsy) en geografische plaatsbepaling (DGPS). Dit leverde een

exact landschappelijk beeld op van de rivierbodem waarop de duikers zich vervolgens konden oriënteren. Op de bodem van de rivier is vervolgens een meetgrid uitgelegd van 14 x 28 meter. De duikers hebben binnen vakken van 2 x 4 meter vastgesteld wat op de bodem zichtbaar was of vrij lag. Dat betrof onder andere houten balken van de fundering van een brugpijler die in een horizontaal balkenrooster waren verwerkt waarop een stenen pijler was opgetrokken. Ook zijn veel in de rivierbodem geheide palen aangetroffen, die ofwel deel hebben uitgemaakt van de heiconstructie onder het balkenframe, ofwel behoord hebben bij de damwandcaissons die nodig waren om de pijlers op te richten in het water. Bovendien zijn er constructiedelen gevonden van ten minste twee andere bruggen. De drie bruggen dateren uit verschillende perioden. Tijdens de duikcampagnes is niets van wat op de bodem werd aangetroffen van de brugconstructie of van gebeeldhouwde stenen geborgen. Wat er eventueel in de toekomst boven water kan of moet worden gehaald, zal uiteindelijk in een wetenschappelijke rapport worden geadviseerd.

De (gesloten) collectie archeologie van het Bonnefantenmuseum bevat reeds veel materiaal - houten balken, ijzeren paalschoenen, en bovenal veel bouwstenen en rijk beeldhouwwerk van graf- en wijmonumenten - dat afkomstig is van deze vindplaats. Het is nu al een van de rijkste collecties Romeins beeldhouwwerk van onze streken. De vondsten zijn grotendeels afkomstig van de baggercampagne van 1963-1965, toen tijdens het verbreden van de vaargeul een volledige brugpijler van de Romeinse brug is weggebaggerd en zoveel mogelijk vondsten werden geborgen. De toenmalige bergingsmethode was blootgesteld aan zware kritiek van wetenschappers en lokale en landelijke politiek, maar er was op dat moment geen alternatief voorhanden. In 1965 heeft een Rotterdams duikbedrijf een eerste poging ondernomen om het monument in kaart te brengen en zijn er plannen ontwikkeld om de brug op archeologisch verantwoorde wijze te onderzoeken en de cultuurhistorische schatten te bergen. Door een wisseling in de leiding van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek en veranderde prioriteitsstellingen is het project destijds in een bureaulade terechtgekomen. De huidige actie is het gevolg van het gemeentelijke archeologiebeleid van de laatste jaren, dat gericht is op een goed beheer en behoud van archeologische waarden, en van de sterk gegroeide interesse binnen het veld van de stadsontwikkeling voor de historische waarden als onderlegger van de stad van morgen. De Romeinse Maasbrug kan gezien worden als de materiële kern van de Maastrichtse stadswording en heeft uiteindelijk de stad zijn naam gegeven: *Mosae Traiectum* - Maastricht - de stad waar de Maas werd overgestoken.

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK VAN ENKELE GALLO-ROMEINSE SITES IN ZUID-OOST-VLAANDEREN (1999)

JOHAN DESCHIETER, GUY DE MULDER EN WIM DE CLERCQ

Velzeke

In maart 1999 werden de archeologische werkzaamheden in de zuidoostelijke sector van de voormalige *vicus* verder gezet (zgn. 'Kwakkelpoortproject'). De opgravingen van het afgelopen jaar brachten structureel weliswaar geen fundamenteel nieuwe gegevens aan het licht, maar droegen bij tot een scherpere periodisering van de bewoningsgeschiedenis van de site.

De morfologische opbouw van deze uithoek van de *vicus* blijft bepaald door een aantal grachtjes die het eigenlijke nederzittingsareaal afbakenen van het omliggende platteland. De meeste grachten stammen uit de Flavische tijd maar ook in de daaropvolgende periodes bleef deze grens gerespecteerd en groef men volgens hetzelfde traject nieuwe grachten uit. De reeds in '97 en '98 onderzochte kiezelweg kon over een lengte van 90 m verder worden opgevolgd; vanaf het einde van de 2de eeuw raakt deze baan in onbruik en werden aanzienlijke gedeeltes van de wegverharding afgegraven; op één plaats diepte men dwars door het wegdek heen een bijna 3 m diepe kuil uit. Kenmerkend voor de eerste helft van de 3de eeuw zijn de smalle, min of meer rechthoekige en diepe kuilen met een uitgesproken humeuze, en puinrijke vulling. Omstreeks of na het midden van de 3de eeuw werd deze sector bewust afgedekt met een humusrijke aardepakket. Deze laag bevatte een aanzienlijke kwantiteit aan gebruiksvoorwerpen (ceramiek, *fibulae*, ijzeren objecten, glas) en bouwpuin. Dit aspect van het archeologisch onderzoek werd vorig jaar dieper uitgewerkt met een doelgerichte, pedogenetische analyse teneinde de interpretatie en samenstelling van dit spoor nauwkeuriger te onderkennen.

Enkele tientallen meter ten oosten van de opgravingen op de Kwakkel werd een particulier bouwperceel opgevolgd. Naast de controle van de funderingssleuven van het gebouw werd geopteerd om achter de woning een 5 m brede zoeksleuf uit te graven om de evolutie van de *vicus* in deze sector te documenteren. De Romeinse weg, aangesneden op de *Kwakkel*, was enkel nog sporadisch bewaard onder de vorm van een harde gecompacteerd leem, waarin de indrukken van karrensporen, opgevuld met zandig materiaal en keitjes, waren af te lezen. Ten noorden van de weg werden vijf grachten aangesneden, parallel met het tracé aangelegd. Twee van deze grachten waren nadien doorsneden door grote kuilen en afgedekt door een humeuze laag. De diverse paalsporen suggereren het bestaan van houtbouwen in de omgeving. De occupatie in deze zone vangt aan in de Flavische periode en stopt op het einde van de 2de eeuw.

In de centrale sector van de *vicus* werden eveneens twee particuliere bouwpercelen opgevolgd. Ten zuiden van de huidige Provinciebaan werd een eerste areaal onderzocht. Opvallend was de afwezigheid van archeologische sporen in het lager gelegen noordelijke deel van de sleuf. De geattesteerde sporen beperkten zich tot het zuidelijk deel en bestonden uit enkele paalsporen, een tweetal kuilen en een vermoedelijke waterput, die wegens stabiliteitsproblemen van de woning niet volledig kon opgegraven worden. Deze

sporen dateerden uit het einde van de 1ste en de 2de eeuw. Aan de overzijde van deze sleuf werd begonnen met het preventief archeologisch onderzoek van een tweede bouwperceel. Ook hier werd een identieke attestatie gedaan. Het lagergelegen deel, grenzend aan de Provinciebaan, was sporenloos. Restanten van bewoning kwamen pas op de hoger gesitueerde zone voor. De combinatie van gelijkaardige vaststellingen in nabij gelegen percelen en de toponymische gegevens over het bestaan van een holle weg doen vermoeden dat op deze plaats het landschap vroeger lager gelegen was. Door de verbreding van de huidige Provinciebaan is deze microtopografische informatie verloren gegaan.

Denderwindeke

Naar aanleiding van de bouw van een stapelplaats op een perceel aan het Kerkveld te Denderwindeke werd het Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium verzocht om de mechanische uitgraving van de constructieput archeologisch te begeleiden. Het gebied ten oosten van de parochiekerk staat immers sinds eind vorige eeuw gekend als een uitgesproken vindplaats van Romeinse en vroeg-middeleeuwse objecten. Op ca. 50 cm diepte werd een gedeelte van een Romeinse gebouwplattegrond aangesneden. Slechts op 2 locaties kwamen 70 à 80 cm brede funderingen *in situ* aan het licht; deze bestonden uit een droog metselwerk van voornamelijk veldsteen. De dispositie van de overige constructieresten tekende zich af onder de vorm van uitbraaksporen. Opmerkelijk is een ruimte met een (mogelijk) absidiale uitbouw. Deze zone was afgedekt met een dik puinpakket samengesteld uit grijswitte en gele mortelbrokken, steenbrokken, enkele stukken vloerbeton en een aantal hypocausttegels. Deze laatste elementen wijzen in de richting van een constructie met hypocaust. Van een tweede ruimte kon slechts de noordelijke hoek worden vrijgelegd. Het archeologisch onderzoek bracht geen bruikbare dateringselementen voort; het weinige en sterk gefragmenteerde schervenmateriaal verwijst algemeen naar de 1ste - 2de eeuw na Chr.

De onderzochte gebouwresten uit Denderwindeke zijn toewijsbaar aan een architecturaal geheel dat nauw aansluit bij wat men in het Noord-Gallische gebied doorgaans als een *villa* interpreteert. Ondermeer de plattegrond en vooral de kwalitatief betere en duurzame bouwmaterialen bekrachtigen deze hypothese. De site ligt bovendien landschappelijk en bodemkundig zeer uitgelezen en strategisch ingeplant bovenop een zuidelijk georiënteerde flank van de Lavondelbeekvallei.

Deinze

Tijdens graafwerken voor de installering van een persleiding in het kader van de collector Deinze Zuid-Oost door *NV Aquafin* werden op 2 september ter hoogte van de Witte Kaproenenstraat Romeinse (1ste - 3de eeuw) en middeleeuwse (12de/13de eeuw) occupatiesporen ontdekt. Na overleg en in vlotte samenwerking met de bouwheer en aannemer was het mogelijk om gedurende twee volle weken een bedreigd tracé van ca. 150 m preventief op te graven. Deze archeologische interventie was een gezamenlijke operatie van het PAMZOV en de Provinciale Dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium.

De Gallo-Romeinse bewoning manifesteerde zich onder de vorm van enkele paalsporen en kuiltjes. Karresporen wezen op de aanwezigheid van een wegverloop. In het westelijke

uiteinde van de werksleuf tekende zich de helft van een circulair spoor af: nader onderzoek wees op de aanlegtechter van een Romeinse waterput (diam. 8 m). Gedurende de Middeleeuwen bleef dit spoor als een litteken in het landschap bewaard en raakte opgevuld met nederzettingsafval uit de 12/13de-eeuwse site. Om werktechnische redenen was het onmogelijk dit spoor compleet en nauwgezet op te graven. Bij de beperkte, mechanische uitdieping bleken de diverse opvullingslagen, als gevolg van de hoge grondwatertafel, doorspekt met goed bewaarde botanische macro-resten. Met het oog op de studie van het Romeinse landschap en landbouw in Zandig-Vlaanderen werden diverse lagen uitvoerig bemonsterd.

DE MILITAIRE FIBULAE UIT HET PROVINCIAAL GALLO-ROMEINS MUSEUM TE TONGEREN

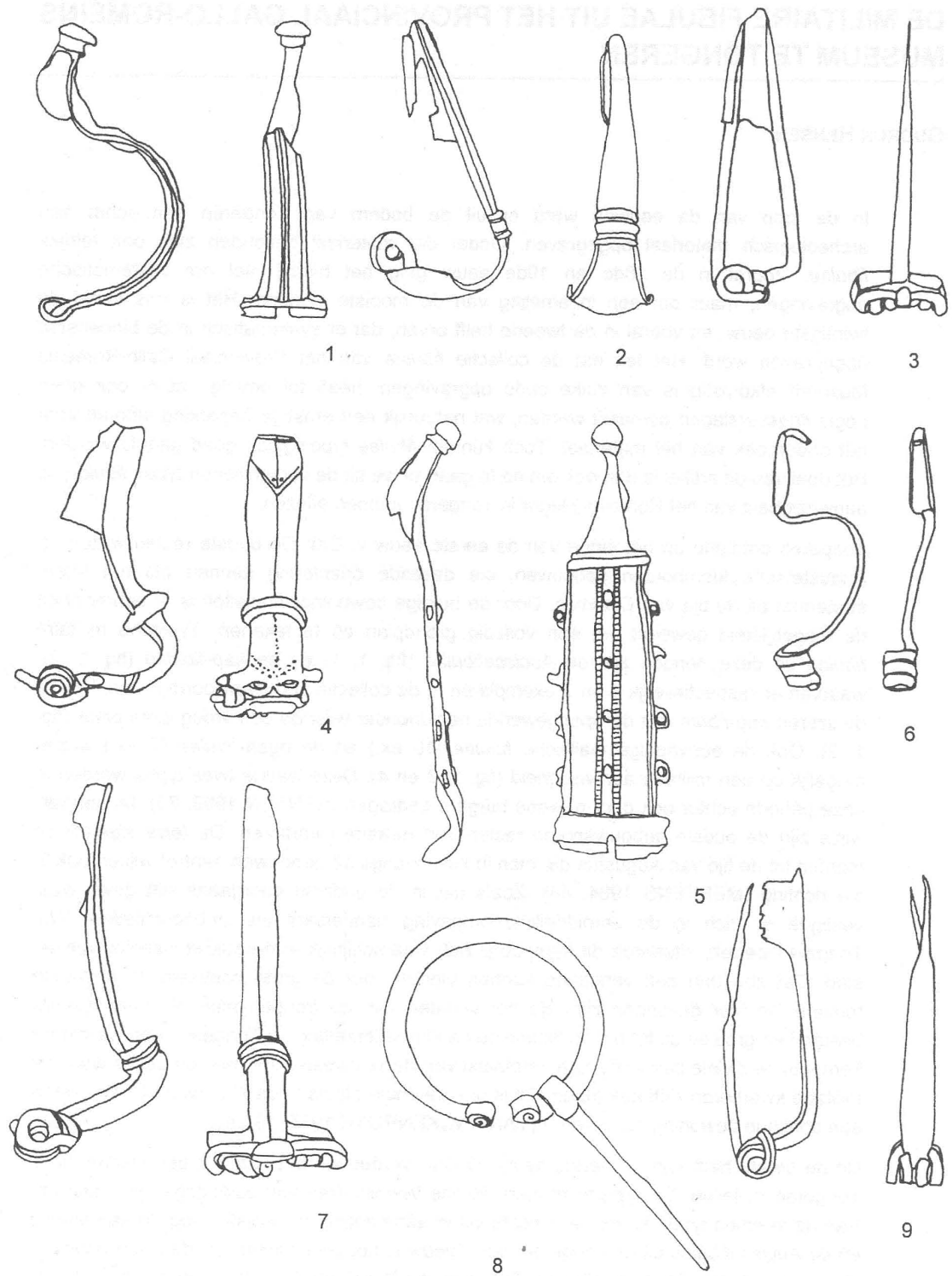

GUDRUN HENSEN

In de loop van de eeuwen werd er uit de bodem van Tongeren een schat aan archeologisch materiaal opgegraven. Onder dat materiaal bevonden zich ook talrijke *fibulae*. Vooral in de 18de en 19de eeuw ging het hierbij niet om systematische opgravingen, maar om een inzameling van de mooiste stukken. Het is pas vanaf de twintigste eeuw, en vooral in de tweede helft ervan, dat er systematisch in de binnenstad opgegraven werd. Het feit dat de collectie *fibulae* van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum afkomstig is van zulke oude opgravingen, heeft tot gevolg dat er ook geen opgravingsverslagen gemaakt werden, wat natuurlijk een ernstige beperking inhoudt voor het onderzoek van het materiaal. Toch kunnen *fibulae* typologisch goed geduid worden. Het doel van dit artikel is dan ook om na te gaan of we uit de verschillende types *fibulae* de aanwezigheid van het Romeinse leger in Tongeren kunnen aflezen.

Tongeren ontstond op het einde van de eerste eeuw v. Chr. De oudste resten wijzen op Augusteïsche leemhouten gebouwen, die dezelfde oriëntering kennen als het latere stratennet uit de tijd van Claudius. Door de huidige bewoningsintensiteit is er echter nooit de mogelijkheid geweest om een volledig grondplan op te tekenen. Typische militaire *fibulae* uit deze periode zijn de *Aucissafibulae* (fig. 1, 1) en de kap-*fibulae* (fig. 1, 2), waarvan er respectievelijk 4 en 7 exemplaren in de collectie vertegenwoordigd zijn. Vooral de ijzeren kap-*fibula* met de opengewerkte naaldhouder wijst op een vroeg exemplaar (fig. 1, 2). Ook de eenvoudige Gallische *fibulae* (16 ex.) en de ogen-*fibulae* (2 ex.) wijzen mogelijk op een militaire aanwezigheid (fig. 1, 3 en 4). Deze laatste twee types werden in deze periode echter ook door gewone burgers gedragen (HENSEN 1999: 75). Mogelijkerwijze zijn de oudste gebouwsporen resten van militaire kwartieren. De *terra sigillata* en munten uit de tijd van Augustus die men in kuilen langs de gebouwen aantrof wijzen ook in die richting (MERTENS 1984: 44). Zoals dat in de oudheid doorgaans het geval was, vestigde er zich in de onmiddellijke omgeving handelaars en ambachtslieden. Wat Tongeren betreft, situeerde dit kampdorp zich waarschijnlijk in de zuidwestsector van de stad. Dat zou dan een verklaring kunnen bieden voor de grote hoeveelheid inheemse munten die hier gevonden zijn. Na het verlaten van de troepen bleef dit dorp dikwijls bestaan en groeide uit tot een zelfstandige civiele nederzetting. In Tongeren zien we dat de kern van de civiele bevolking zich verplaatst van de zuidwestsector naar de plaats waar de militaire kwartieren zich bevonden. Dit is ook de enige plaats in de stad waarvan de resten een continue bewoning suggereren (VANVINCKENROYE 1975: 19-24).

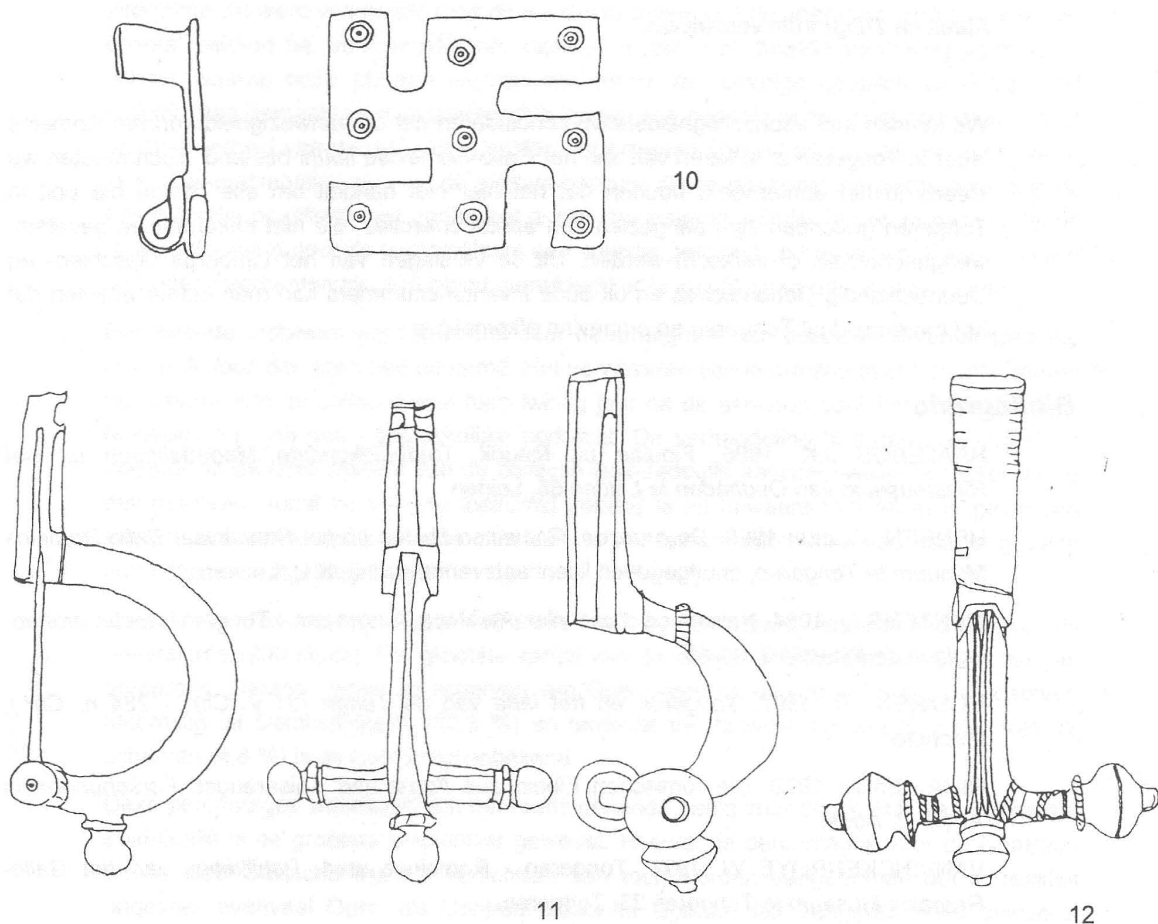
Uit de eerste helft van de eerste eeuw na Chr. verdubbelt het aantal types *fibulae* in de Tongerse collectie. De typisch militaire *fibulae* verminderen verhoudingsgewijs drastisch. Van de veertien types komen er slechts vijf in aanmerking, waaronder nog de kap-*fibulae* en de *Aucissafibulae* uit de vorige periode. Nieuw is het verschijnen van de Aucissavariant (1 ex.), de *fibula* volgens midden-La-Tèneschema (1 ex.) en de knik-*fibulae* (22 ex.) (fig. 1, 5, 6 en 7).

Fibulae uit het Provinciaal Gallo-Romeins Museum - Tongeren, figuur 1

Fibulae volgens Midden-La-Tèneschema zijn zeer karakteristiek voor legerkampen ten tijde van Claudius (RIHA 1979: 57). En ook knik-*fibulae* zijn veelvuldig in *castella* teruggevonden. Toch zijn deze vijf types na de Augusteïsche fase ook zeer populair bij de gewone burgerlijke bevolking en hoeven ze niet noodzakelijk met militairen te worden geassocieerd (HAALEBOS 1986: 13) We zitten hier dan waarschijnlijk ook in de periode dat het leger wegtrok en dat de burgelijke bevolking zich ging vestigen in de dambordzone.

In de tweede helft van de eerste eeuw en de eerste helft van de tweede eeuw na Chr. verdubbelt het typenaantal *fibulae* nog maar eens en breidt het vormenbestand zich uit tot 24 types. Het gaat hier bijna uitsluitend om *fibulae* die door de gewone burgers werden gedragen of om militaire *fibulae* die ook verspreid waren onder de civiele bevolking. In het laatste geval gaat het over de ring-*fibulae* (11 ex.) en de draad-*fibulae* (72 ex.) (fig. 1, 8 en 9). Het feit dat het vormenbestand in deze periode zo sterk vermeerderd was, wijst er waarschijnlijk op dat Tongeren zich in een bloeiperiode bevindt. We zien dan ook het verschijnen van een imposante stadswal, die door zijn lengte (4544 m) niet voor defensief gebruik was maar eerder als een prestigeproject gold (NOUWEN 1997: 78). Ook de stad

Fibulae uit het Provinciaal Gallo-Romeins Museum - Tongeren, figuur 2

zelf werd verder uitgebouwd. Zo krijgen we de aanleg van het *forum*, publieke gebouwen, de tempel en de verbetering van het wegennet. Vooral de weg Bavai-Keulen was van vitaal belang voor de stad (VANVINCKENROYE 1975: 26). Het was dan ook deze weg die men trachtte veilig te stellen omstreeks het begin van de derde eeuw, wanneer Germaanse stammen uit hun gebieden wegtrokken richting Rijn, op zoek naar een nieuwe woonplaats.

Tongeren kreeg in deze onrustige periode weer een militaire functie toebedeeld. Ook in het *fibula*-bestand komt deze onrust tot uiting. Zo zien we al een sterke vermindering van het aantal types vanaf de tweede helft van de tweede eeuw na Chr. Deze vermindering zet zich verder door voor de *fibulae* van de derde en vierde eeuw. Tegelijkertijd zien we dat er binnen het *fibula*-bestand een toename is van de typisch militaire *fibulae* en een afname van de *fibulae* die door de burgers werden gedragen. Het gaat hier om de Provinciaal-Romeinse Hakenkruis-*fibulae* (2 ex., fig. 2, 10), de Armbrustscharnier-*fibulae* (2 ex.), de ring-*fibulae* (11 ex., fig. 1, 8) en drieknoppen-*fibulae* (6 ex., fig. 2, 11 en 12). Deze laatste verschenen pas vanaf het midden van de derde eeuw en werden enkel door soldaten gedragen die een belangrijke militaire functie uitoefenden. In deze periode bouwt men in Tongeren een tweede ommuring die veel kleiner is dan de eerste omwalling en dus ter bescherming van de stad diende. Op het einde van de vierde eeuw en het begin van de vijfde eeuw krimpt de bevolking en wordt het zwaartepunt verlegd naar Maastricht. Uiteindelijk zullen de Gallo-Romeinse *fibulae*, samen met de eens zo belangrijke *civitas Atatuca Tungrorum* verdwijnen.

We kunnen dus voorzichtigheidshalve concluderen dat de aanwezigheid van het Romeins leger in Tongeren af te lezen valt van het Gallo-Romeinse *fibula*-bestand. Toch moeten we steeds in het achterhoofd houden dat het hier niet handelt om alle *fibulae* die ooit in Tongeren gevonden zijn, aangezien een aantal collecties, die niet enkel *fibulae* bevatten, weggeschonken of verkocht werden. Uit de verslagen van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en uit oude inventarisnummers kan men echter afleiden dat het merendeel uit Tongeren en omgeving afkomstig is.

Bibliografie

- HAALEBOS J.K. 1986. Fibulae uit Maurik, *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 65, Leiden.
- HENSEN Gudrun 1999. *De bronzen, Romeinse fibulae uit het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven.
- MERTENS J. 1984. Naissance d'une ville: Atatuca Tungrorum - Tongres, *Revue archéologique de Picardie* 3: 41-48.
- NOUWEN R. 1997. *Tongeren en het land van de Tungri (31 v. Chr. - 284 n. Chr.)*, Mechelen.
- RIHA Emilie 1979. Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst, *Forschungen in Augst* 3, Augst.
- VANVINCKENROYE W. 1975. Tongeren - Romeinse stad, *Publikaties van het Gallo-Romeins Museum te Tongeren* 23, Tongeren.

DE TERRA SIGILLATA UIT DE COLLECTIE BOX-JADOULLE IN HET PROVINCIAAL GALLO-ROMEINS MUSEUM TE TONGEREN

ELKE WESEMAEL

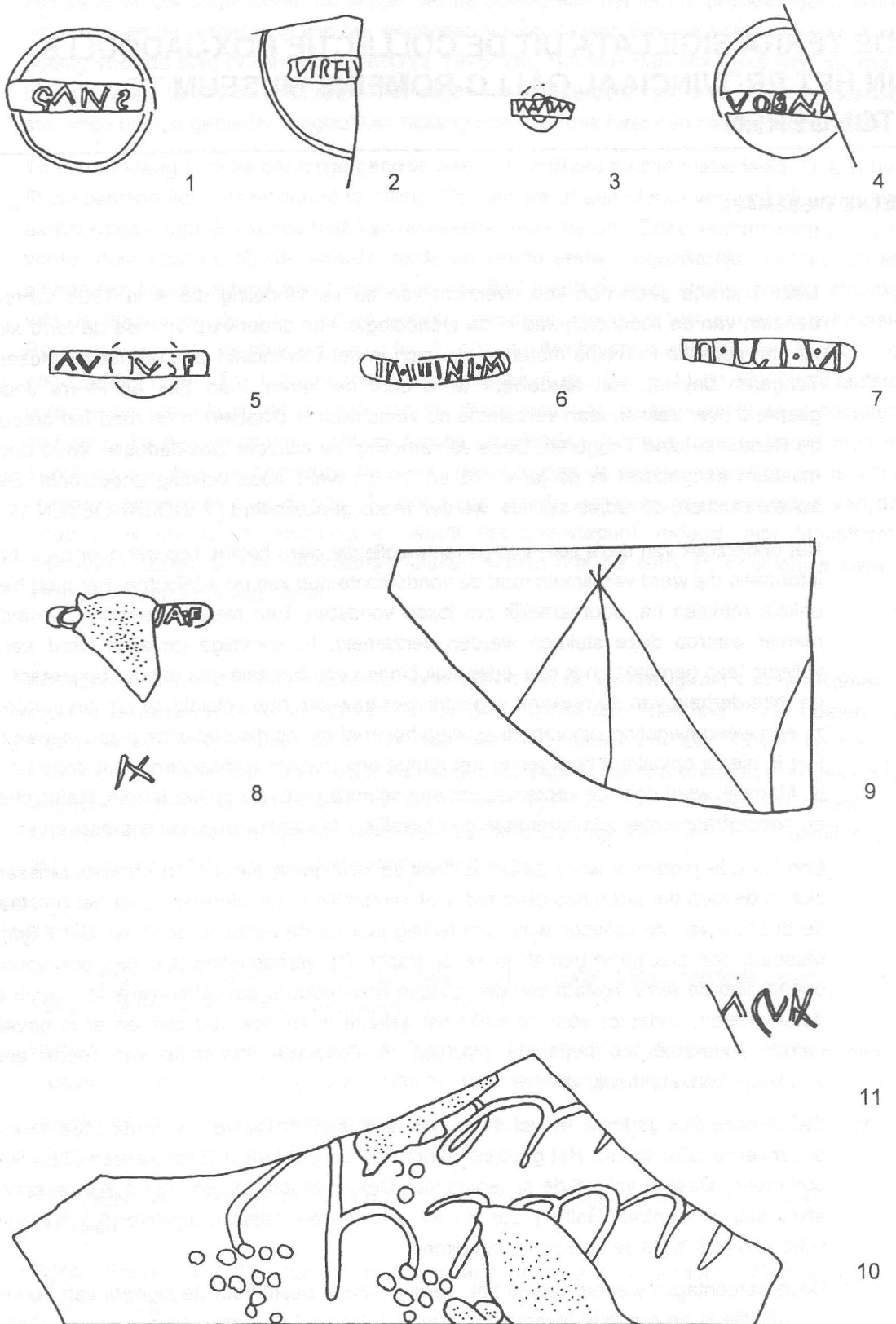
Deze bijdrage geeft een kort overzicht van de verhandeling die ik in 1998 schreef tot behalen van de licentiaatgraad in de archeologie. Het onderwerp vormde de *terra sigillata* uit een collectie Romeins materiaal die zich in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum in Tongeren bevindt. Het aardewerk werd door de heren Jean Box en Pierre Jadoulle, gespreid over zestien jaar, verzameld op verschillende plaatsen in en rond het areaal van de Romeinse stad Tongeren. Deze verzameling, de collectie Box-Jadoulle, werd door het museum aangekocht in de jaren '78 en '79 en werd nooit volledig onderzocht. Slechts enkele stukken, de radjes-*sigillata*, werden reeds gepubliceerd (VANDERHOEVEN 1979).

Het onderzoek van deze zeer interessante collectie werd helaas beperkt door de schaarse informatie die werd verzameld rond de vondstcontexten van de artefacten. Het gaat hier, op enkele reeksen na, voornamelijk om losse vondsten. Een tweede beperking vormde de manier waarop deze stukken werden verzameld. In sommige gevallen werd een kuil volledig leeg gemaakt en is dus ieder stuk binnen een bepaald grondspoor opgeraapt. Voor de meerderheid van de reeksen is echter niet geweten hoe volledig ze zijn en in hoeverre zij een weerspiegeling zijn van de *sigillata*-horizont die op die bepaalde plaats aanwezig is. Het is hierbij opvallend hoe gering het aantal onversierde wandscherven in deze collectie is. Mogelijk werd door de verzamelaars een selectie gemaakt op het terrein. Randscherven en bodemfragmenten zijn inderdaad gemakkelijker te identificeren dan wandscherven.

Een tweede probleem werd gevormd door de stratigrafie aan dozen en inventarissen die zich in de loop der jaren had gevormd. Het verzamelen van informatie over het ontstaan en de opbouw van de collectie was ruim twintig jaar na de aankoop door het Gallo-Romeins Museum dan ook geen gemakkelijke opdracht. De verhandeling had dan ook vooral tot doelstelling de *terra sigillata* van de collectie Box-Jadoulle aanschouwelijk te maken en te determineren, zodat ze voor de toekomst gekend is en bewaard blijft en er in geval van verder onderzoek op bepaalde plaatsen in Tongeren informatie van reeds gedane vondsten, kan uitgehaald worden.

De collectie Box-Jadoulle omvat 418 stuks *terra sigillata*, zowel versierde (188 stuks) als onversierde (230 stuks). Het grootste aantal van de stukken is Zuid-Gallisch (39,4 %) van oorsprong. Daarna volgen de scherven van Oost-Gallische origine (27,8 %), de scherven afkomstig uit Centraal-Gallië (22,8 %) en tenslotte de Italische *sigillata* (5,3 %). Van 19 scherven (4,8 %) is de oorsprong onbekend.

Deze percentages weerspiegelen het reeds gekende beeld voor de *sigillata* van Tongeren. Zuid-Gallië is de grootste leverancier geweest. Hoewel de percentages voor de Centraal- en de Oost-Gallische *sigillata* verschillen kan toch worden aangenomen dat in realiteit ongeveer evenveel Oost- als Centraal-Gallische *sigillata* aan Tongeren werd geleverd.

Stempels en graffiti op terra sigillata uit de collectie Box-Jadoulle, Tongeren

Het bovenstaande beeld is geschetst aan de hand van de versierde en de gestempelde waar die tot nu toe in Tongeren onderzocht werd. Er moet rekening mee gehouden worden dat hoe meer we naar het eind van de tweede eeuw toe gaan, hoe minder de Oost-Gallische pottenbakkers hun waar stempelden. Aan de hand van de losse scherven en de ongestempelde voetfragmenten in het Gallo-Romeins Museum kan men vermoeden dat de bovenstaande percentages een vertekend beeld geven (VANDERHOEVEN 1975: 6-13).

Deze publicatie is een goede gelegenheid om enkele stukken uit de collectie af te beelden. Hieronder volgen de voor Tongeren nog niet gepubliceerde naamstempels uit de collectie, de *graffiti* en een randscherf met een inscriptie die voor het bakken werd aangebracht.

<u>Inventaris-</u> <u>nummer</u>	<u>Beschrijving</u>	<u>Afb.</u>
78.C.316	Bodemfragment van <i>Drag. 27</i> (DRAGENDORFF 1895) met stempel GAIVS. GAIVS, uit Lezoux, Trajanus-Hadrianus (OSWALD 1966: 129) Deze scherf is afkomstig uit een werkkuil aan de St.-Truidersteenweg nr. 77 (2 bij 3 meter) en werd gevonden op een diepte van 2,70 m, in een afvalkuil die slechts gedeeltelijk uitgegraven werd.	1
79.K.17	Bodemfragment van <i>Drag. 18</i> met stempel VIRTH\[\. VIRTHVS, uit La Graufesenque, Claudius-Vespasianus (OSWALD 1966: 339). De scherf werd opgeraapt als losse vondst in een kuil bij werken aan de Maastrichterstraat nr. 36, op een diepte tussen 1,50 en 3 m in 1979.	2
79.L.38	Bodemfragment van <i>Drag. 27</i> met stempel (zie afb.) AMANDVS (?) uit Lezoux, eind eerste eeuw. Het materiaal uit de reeks L werd verzameld bij funderingswerken aan de oostkant van de Beukenbergstraat.	3
79.M.1	Bodemfragment van <i>Drag. 33</i> met stempel VOBNI..., SVOBNILLVS uit Lezoux (OSWALD 1966: 309) Trajanus-Antoninus. De scherf is een losse vondst uit 1979, gevonden aan wijk Paspoel II.	4
78.G.67	Bodemfragment van <i>Drag. 18/31</i> met stempel AVINSF. AVINIVS uit Heiligenberg, Trajanus (OSWALD 1966: 33) Koninksemsteenweg, terrein wijkschool 'Atheneum'. Losse vondst, gevonden tussen 1963 en 1978.	5
78.G.70	Bodemfragment van <i>Drag. 18</i> met stempel IN.[...]INI.M, op veld aan Pliniusfontein richting stad, <i>in situ</i> op 1 m diepte. Losse vondst, gevonden tussen 1963 en 1978, herkomst onbepaald, Claudisch.	6
78.G.71	Bodemfragment van <i>Drag. 18/31</i> met stempel N.NI.D (?), Gevonden op de Grote Markt. Losse vondst, tussen 1963 en 1978. Afkomstig uit Zuid-Gallië, Domitianus-Trajanus.	7
78.G.66	Bodemfragment van <i>Drag. 18</i> met <i>graffito</i> IX en stempel C[...]VA.F. CALVVS uit Lezoux, Vespasianvs-Trajanvs (OSWALD 1966: 53). Vindplaats onbekend, Tongeren. Losse vondst, gevonden tussen 1963 en 1978. <i>Graffiti</i> met getallen komen veelvuldig voor op <i>terra sigillata</i> . De	8

- meeste *graffiti* werd op het vlakke bodemstuk, vlak naast de voet, of in de voet geplaatst. Meestal werden de *graffiti* zo aangebracht dat ze te lezen zijn wanneer de kop of het bord ondersteboven staat. Mogelijk is dit een aanwijzing voor de manier waarop het servies werd bewaard. Dit soort *graffiti* werd meestal aangebracht om de eigenaar van het vaatwerk kenbaar te maken (GALSTERER 1983: 11).
- 78.G.73   Randfragment van *Drag. 45* met *graffito* bestaande uit een deel van een gebogen lijn en drie rechte lijnen die samen komen in een punt en zo twee driehoeken vormen. Geometrische figuren ? Opgeraapt aan het Rijks-Technisch-Instituut in de Keizerstraat, Tongeren. Losse vondst, gevonden tussen 1963 en 1978. Er werden in de literatuur geen gelijkaardige *graffiti* gevonden. 9
- 78.G.133   Randfragment van *Drag. 45* met inscriptie op de buitenwand, aangebracht voor het bakken. 10
 Vindplaats onbekend, Tongeren. Losse vondst, gevonden tussen 1963 en 1978. Oost-Gallisch, eind tweede, begin derde eeuw.
 Aan de linkerkant een druiventros bestaande uit 12 punten, rechts ervan een lijn, en dan weer een druiventros, bestaande uit zeven punten. Boven deze tros zijn nog drie punten van een bovenstaande, afgebroken, tros te herkennen. Rechts van de druiven bevinden zich twee regels m-vormige lijnen of letters (?). De bovenste regel werd in één doorlopende lijn aangebracht. De onderste lijn werd in twee keer geschreven. Dit *graffito* werd voor het engoberen, en dus ook voor het bakken aangebracht op de buitenwand van de verticaal omhoog staande rand van de kom. Het lijkt er op dat de eerste figuur een druivenrank met drie trossen voorstelt en dat de twee regels er na een verder verloop van de rank uitbeelden.
 Als dit *graffito* enkel figuratief is kan ze als een eenvoudige versiering gezien worden. Chenet vermeldt tweede en derde eeuwse voorbeelden van kommen *Drag. 45* (Chenet 330), afkomstig uit de Argonne, waarbij de buitenzijde van de rand aan weerszijde van de leeuwenkoppen versierd is met motieven bestaande uit punten, kronkelende lijnen, stempels en/of met ingesneden versiering (CHENET 1941: 79).
 Een andere mogelijkheid is dat het gaat om een inscriptie waarbij de eerste letter versierd werd met druiventrossen. De afzonderlijke tekens zijn echter niet als letters te herkennen (BEMONT 1996: 123; MARICHAL 1988). In de Gallo-Romeinse *vicus* van Liberchies werd eveneens een randfragment van een *Drag. 45* met een inscriptie teruggevonden (BET *et alii* 1997: 161-164). Het gaat om een tekst bestaande uit zes regels die geschreven werd in minuscelschrift. De tekst is mogelijk literair, maar is niet duidelijk leesbaar. Ook hier was de functie of de reden van het inschrift niet te achterhalen.
- 78.G.260   Bodemfragment van *Drag. 18/31* met *graffito* ...ACVN, gevonden bij rioleringswerken voor huis nr. 2, Hasseltsesteenweg, Tongeren. Losse vondst, tussen 1963 en 1978. Zuid-Gallië, Domitianus-Trajanus. 11
 De letters zijn regelmatig en duidelijk geschreven in kapitalen. Ze werden met een scherpe *stylus* in de glanzende buitenlaag van het bord gekrast zodat de onderliggende pasta zichtbaar was. Waarschijnlijk gaat het hier om een deel van een eigenaam (GALSTERER 1983: 11).

Tot slot wil ik mijn dank betuigen aan mijn promotor, prof. Marc Lodewijckx, voor zijn hulp bij de uitwerking van dit onderwerp. Mijn dank gaat ook uit naar Dr. Robert Nouwen en dhr.

Guido Creemers die zorgden voor begeleiding in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren.

Bibliografie

- BEMONT C. 1996. Les comptes de potiers de La Graufesenque, *Les Dossiers de l'Archéologie* 215.
- BET Ph., X. DERU, B. GALSTERER, M.T. RAEPSAET-CHARLIER, L. SEVERIS en F. VILVORDER 1997. La terre sigillée. In R. BRULET en J.C. DEMANET (éds.), *Liberchies 3, Vicus gallo-romain, Les thermes et la zone d'habitat au nord de la voie antique*, Louvain-la-Neuve.
- CHENET G. 1941. *La céramique gallo-romaine d'Argonne du IVe siècle et la terre sigillée décorée à la molette*, Mâcon.
- DRAGENDORFF H. 1895. Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik, *Bonner Jahrbücher* XCVI: 18-155.
- GALSTERER B. 1983. *Die Graffiti auf der römischen Gefäßkeramik aus Haltern*, Münster.
- MARICHAL R. 1988. Les graffites de La Graufesenque, *Supplément à Gallia* 47.
- OSWALD F. 1966. *Index of potters' stamps on terra sigillata 'samian ware'*, Margidunum.
- VANDERHOEVEN M. 1975. De terra sigillata te Tongeren IV, Analytische inventaris van de stempels in openbaar en privaat bezit, *Publikaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren* 21.
- VANDERHOEVEN M. 1979. De terra sigillata te Tongeren V, De radjessigillata, *Publikaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren* 27.
- WESEMAEL E. 1998. *De terra sigillata uit de collectie Box-Jadoulle in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven.

INHOUDSTAFEL

Anton ERVYNCK, Cecile BAETEMAN, Hendrik DEMIDDELE, Yann HOLLEVOET, Marnix PIETERS, Jaap SCHELVIS, Dries TYS, Mark VAN STRYDONCK en Frans VERHAEGHE	
<i>Kritische beschouwingen rond de interactie tussen mens en milieu in de Belgische kustvlakte tijdens en na de Romeinse overheersing</i>	3
Wim DE CLERCQ, Jan BASTIAENS, Koen DEFORCE, Konjev DESENDER, Anton ERVYNCK en André VAN PETEGHEM	
<i>Archeologisch en paleo-ecologisch onderzoek op de Gallo-Romeinse vindplaats Merelbeke-Axxes</i>	5
Kathy SAS	
<i>Isis' ring, Claudia's ooring en Marcus' armband: juwelen in Romeins België</i>	11
Marleen MARTENS, Else HARTOGH, Tom DEBRUYNE en Alain VANDERHOEVEN	
<i>Noodopgraving in de Romeinse vicus te Tienen (Vlaams-Brabant)</i>	17
Sonja WILLEMS, Fabienne VILVORDER en Alain VANDERHOEVEN	
<i>Pasta-onderzoek van wrijfschalen</i>	23
Harry VAN ENCKEVORT en Jan THIJSSSEN	
<i>Nieuws van het front. De ontwikkeling van laat-Romeins Nijmegen en de directe omgeving (NI)</i>	27
Lieve OPSTEYN en Marc LODEWIJCKX	
<i>Het begin en het einde van de Romeinse occupatie te Wange (Vlaams-Brabant)</i>	29
Dirk PAUWELS en Guido CREEMERS	
<i>Een Romeinse landelijke nederzetting te Smeermaas (Limburg)</i>	35
Tim BELLENS, Alain VANDERHOEVEN en Geert VYNCKIER	
<i>De noodopgraving aan het Vrijthof te Tongeren (Limburg)</i>	39
Anton ERVYNCK, Dirk PAUWELS, Alain VANDERHOEVEN en Geert VYNCKIER	
<i>Romeinse nederzettingen op het Distrigastraject tussen Oupeye en Lanaken (Limburg)</i>	41
Titus A.S.M. PANHUYSEN	
<i>Pons (pontes) Mosae - de Romeinse brug(gen) van Maastricht (NI). Nieuwe duik- campagnes</i>	43
Johan DESCHIETER, Guy DE MULDER en Wim DE CLERCQ	
<i>Archeologisch onderzoek van enkele Gallo-Romeinse sites in Zuid-Oost-Vlaanderen (1999)</i>	45

Gudrun HENSEN	
<i>De militaire fibulae uit het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren</i>	49
Elke WESEMAEL	
<i>De terra sigillata uit de collectie Box-Jadoulle in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum te Tongeren</i>	53
Inhoudstafel	59
Adressen van de auteurs	61
Lijst der deelnemers	63

ADRESSEN VAN DE AUTEURS

- BAETEMAN Cecile, Belgische Geologische Dienst, Jennerstraat 13, 1000 Brussel.
- BASTIAENS Jan, Vakgroep Geografie Universiteit Gent, Laboratorium voor Paleo-ecologie en Landschapsgenese, Krijgslaan 1, 281/ S8, 9000 Gent.
- BELLENS Tim, IAP – Buitendienst Tongeren, Jekerstraat 10, 3700 Tongeren.
- CREEMERS Guido, Provinciaal Gallo-Romeins Museum, Kielenstraat 15, 3700 Tongeren.
- DEBRUYNE Tom, IAP – Stad Tienen, Dienst Cultuur, Grote Markt 3, 3300 Tienen.
- DE CLERCQ Wim, Provincie Oost-Vlaanderen, Dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium, Woodrow-Wilsonplein 2, 9000 Gent.
- DEFORCE Koen, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Leuvensesteenweg 13, 3080 Tervuren.
- DEMIDDELE Hendrik, A. De Vlamyncklaan 9, 8700 Tielt.
- DE MULDER Guy, Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen - site Velzeke, Paddestraat 7, 9620 Zottegem.
- DESCHIETER Johan, Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen - site Velzeke, Paddestraat 7, 9620 Zottegem.
- DESENDER Konjev, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Vautierstraat 29, 1040 Brussel.
- ERVYNCK Anton, Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, Doornveld 1, bus 30, 1731 Zellik.
- HARTOGH Else, IAP – Stad Tienen, Dienst Cultuur, Grote Markt 3, 3300 Tienen.
- HENSEN Gudrun, Kastanjelaan 34, 3510 Hasselt.
- HOLLEVOET Yann, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Blandijnberg 2, 9000 Gent.
- LODEWIJCKX Marc, Afdeling Archeologie K.U. Leuven, Blijde-Inkomststraat 21, 3000 Leuven.
- MARTENS Marleen, Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, Doornveld 1, bus 30, 1731 Zellik.
- OPSTEYN Lieve, Afdeling Archeologie K.U. Leuven, Blijde-Inkomststraat 21, 3000 Leuven.
- PANHUYSSEN Titus A.S.M., Stad Maastricht, Oudheidkundig Bodemonderzoek, Stadhuisstraat 5, NI - 6211 GC Maastricht.
- PAUWELS Dirk, IAP – Buitendienst Tongeren, Jekerstraat 10, 3700 Tongeren.
- PIETERS Marnix, Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, Doornveld 1, bus 30, 1731 Zellik.
- SAS Kathy, Boekenberglei 85, bus 2, 2100 Deurne.

SCHELVIS Jaap, Wirdumerweg 1, NI - 9917 PA Wirdum.

THIJSSSEN JAN, Gemeente Nijmegen, Afdeling Archeologie, Postbus 571, NI - 6500 AN Nijmegen.

TYS Dries, Burgstraat 77, 9000 Gent

VANDERHOEVEN Alain, IAP – Buitendienst Tongeren, Jekerstraat 10, 3700 Tongeren.

VAN ENCKEVORT Harry, Gemeente Nijmegen, Afdeling Archeologie, Postbus 571, NI - 6500 AN Nijmegen.

VAN PETEGHEM André, Provinciaal Archeologisch Museum voor Zuid-Oost-Vlaanderen, Paddestraat 1, 9620 Velzeke.

VAN STRYDONCK Mark, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Jubelpark 1, 1000 Brussel.

VERHAEGHE Frans, Provinciebaan 78 A, 9270 Laarne.

VILVORDER Fabienne, CRAN, 3, avenue du Marathon, 1348 Louvain-la-Neuve.

VYNCKIER Geert, IAP – Buitendienst Tongeren, Jekerstraat 10, 3700 Tongeren.

WESEMAEL Elke, Paardenstraat 23, 3060 Bertem.

WILLEMS Sonja, Dragonderstraat 48, 3300 Tienen.

LIJST DER DEELNEMERS

Annaert Rica
Anthoons Greta
Arts Annick
Arts Nico
Baeteman Cecile
Bakker Annette
Bastiaens Jan
Bellens Tim
Biemans Guy
Blom Edwin
Bogaert Linda
Bourgeois Ignace
Bouvrie Lies
Bouwmeester Jeroen
Cherette Bart
Claes Wouter
Cleeren Natalie
Cooremans Brigitte
Corbiau Marie-Helene
Cosyns Peter
Cuyt Guido
De Beenhouwer Jan
De Boe Guy
De Meulemeester Johnny
De Mulder Guy
de Visser Nathalie
Debaus Inez
Debruyne Tom
De Clercq Wim
Degryse Hadewijch
Demagnet J-C.
Deschieteer Johan
Dhaeze Wouter
Ervynck Anton
Evenepoel Willy
Fiers-van de Velde Alix
Gielen Nick
Goeminne Herman
Gustin Michèle
Hanut Frederic
Hartogh Else
Hensen Gudrun
Hessing Wilfried
Houthuys/Halos
In-'t-Ven Ingrid
Jamee Wilfried
Janssens Suzanne
Kelchtermans Mattie
Kempeneers Mark
Khan Mumtiaz Francies
Kumps Ferdinand
Lanzing Joris
Lauwerier Roel

Lichtenberg Lou
Lodewijckx Marc
Loqueret Catherine
Martens Marleen
Massart Claire
Matton Ann
Mennen J.
Naert Antoon
Opsteyn Lieve
Panhuysen Titus
Patrouille Els
Pauwels Dirk
Pelegrin René
Polak Rien
Prové Evelien
Raepsaet G.
Raepsaet-Charlier M.-Th.
Remy Helene
Roovers Ilse
Sas Kathy
Schrijvers Anne
Schurmans Miel
Siemons Hans
Smeesters Jozef
Tency Heidi
Thijssen Jan
Thoen Hugo
Toonen Marianne
Troupin Georges
Vanbrabant Katrien
Van de Walle Lydia
van de Wijdeven Willemien
Van den Hove Peter
Van den Hurk L.
van der Werff Jaap
Van Driel-Murray Carol
Van Enckevort Harry
Van Heesch Johan
Van Lierde Hans
Van Linden Carla
Van Peteghem André
Van Strydonck Marc
Vandekerchove Veronique
Vandenbruaene Marit
Vanderhoeven Alain
Vanderhoydonck Ingrid
Vanhoutte Sofie
Vennekens Marc
Verfaillie Kathleen
Verkeyn Joke
Verstappen Peter
Vilvorder Fabienne
Vos Wouter
Vrancken Lutgart
Vynckier Geert
Waasdorp Ab
Wesemael Elke
Wiepking Coriene

Willems Dorian
Willems Jan
Willems Sonja
Willems Willem
Wouters Hanne
Wouters Louis
Wouters Marijke
Wynia Simon

+ studenten

Lijst afgesloten op 12 april 2000